

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: **«Організаційно-правові засади забезпечення національної безпеки
України»**

Виконав студент II курсу, групи ЗМНБ-61
спеціальності 256 Національна безпека
Стрелков Владислав Володимирович

Керівник – кандидат історичних наук, доцент
кафедри національної безпеки та політології
Шостак Інна Віталіївна

Рецензент – доктор юридичних наук,
професор кафедри державної безпеки
Волинського національного
університету імені Лесі Українки
Батюк Олег Володимирович

Острог – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
Висновки до розділу I.....	23
РОЗДІЛ II. ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	25
Висновки до розділу II.....	47
РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВНІ ШЛЯХИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	49
Висновки до розділу III	61
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	70

ВСТУП

Постановка проблеми. В умовах екзистенційного протистояння з російською федерацією, в яке Україна була втягнута агресором на початку 2022 р., особливо важливого значення набувають проблемні питання організації забезпечення національної безпеки та правового регулювання діяльності структур сектору безпеки і оборони України.

За таких умов актуалізуються проблеми правових засад діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки, адже саме в кризових ситуаціях прогалини в нормативно-правовому забезпеченні викристалізуються найбільш чітко. За часи незалежності так і не було ухвалено єдиної концепції, що дозволила б налагодити належну системність у процесі внесення змін до чинного законодавства. Окремі акти законодавства по нині носять суперечливий характер, вони не відповідають безпековій ситуації в середині держави та викликам національній безпеці, що надходять з-за її меж, негативно позначаються на діяльності структур та інституцій сектору безпеки і оборони. Залишаються неврегульованим окремі важливі суспільні відносини в сфері забезпечення національної безпеки, певні нормативно-правові акти залишаються неузгодженими одне з одним. За певних обставин, така ситуація може призводити навіть до неузгодженості з нормативно-правовими актами вищої юридичної сили та правових колізій.

Нові виклики та загрози, що їх ставить перед українським суспільством сьогодення, обумовлюють необхідність модернізації структури сектору безпеки і оборони України та її складових елементів задля набуття таких спроможностей, які були б адекватними викликам сьогодення. Курс нашої держави на євроінтеграцію також відкриває не тільки нові перспективи але й, разом з цим, ставить перед державним апаратом нові завдання, що виходять із міжнародних зобов'язань, які Україна взяла на себе в рамках цього курсу. Збройна агресія російської федерації виявила низький рівень підготовленості державних інституцій до дій в умовах кризових ситуацій, їх недостатню готовність до

захисту об'єктів критичної інфраструктури. Рівень комунікації з місцевими органами виконавчої влади та громадянським суспільством щодо вирішення проблемних питань забезпечення національної безпеки відповідно до принципів організації всеохоплюючої оборони України також залишається недостатнім.

Трансформація структурної моделі системи забезпечення національної безпеки триває навіть за умов воєнного стану, адже цей процес було розпочато ще до повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. і його не було доведено до логічного завершення. З огляду на кардинальні зміни в безпековому середовищі сьогодення, появу нових викликів та загроз для реалізації національних інтересів України потребують науково обґрунтованого оновлення й організаційно-правові засади діяльності щодо забезпечення національної безпеки.

Стан наукової розробки проблеми. Проблема організаційних засад забезпечення національної безпеки до цього часу ще належно не висвітлена у вітчизняній науковій і практичній літературі. Інституційна складова системи забезпечення національної безпеки наразі перебуває на стадії трансформації, тому для неї притаманні труднощі, пов'язані з методологічною базою аналітичних досліджень. Проблемні питання правового регулювання у сфері національної безпеки також постійно змінюються та потребують нових наукових розвідок через часті оновлення нормативно-правової бази щодо її забезпечення.

В цілому коло дослідницьких питань, на які необхідно дати науково-обґрунтовані відповіді при розробці рекомендацій щодо перспективних шляхів організації забезпечення національної безпеки за окремими сферами та видами діяльності є досить широким, і тому потребує поглибленого вивчення організаційно-правових засад забезпечення національної безпеки. Цим обумовлюється необхідність у проведенні подальших наукових пошуків. Практична значущість вивчення цих проблем знаходить свій вияв через спрямованість на напрацювання цільових настанов та керівних принципів щодо організаційно-правових засад забезпечення національної безпеки з врахуванням особливостей конкретної внутрішньої та міжнародної обстановки.

Ми погоджуємося з такими вітчизняними фахівцями як В. Антонов, В. Богданович, О. Вовк, В. Горбулін, О. Дзьобань, В. Ліпкан, Г. Новицький, О. Резнікова, А. Семенченко, Г. Ситник, О. Хилько, які стверджують, що для сучасної державної політики стосовно забезпечення національної безпеки її слід розглядати крізь призму еволюції нормативно-правової бази, а технології розробки та імплементації документів довгострокового планування у сфері національної безпеки повинні базуватися на надійних теоретичних засадах та історичному досвіді. Це дасть змогу системно проаналізувати сукупність проблемних питань, що виникають у процесі прийняття та реалізації управлінських рішень щодо національної безпеки, та обґрунтувати раціональні варіанти шляхів та перспективні напрямки розвитку сектору безпеки і оборони.

Мета дослідження. Виявити проблемні питання нормативно-правового забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони та запропонувати перспективні шляхи організації забезпечення національної безпеки за окремими сферами та видами діяльності.

Завдання дослідження:

- дослідити наявну джерельну базу та наукові публікації за темою роботи і з'ясувати стан наукової розробки обраної теми;
- простежити еволюцію нормативно-правової бази з питань забезпечення національної безпеки;
- визначити перспективні шляхи організації забезпечення національної безпеки за окремими сферами та видами діяльності.

Об'єкт дослідження. Система забезпечення національної безпеки України.

Предмет дослідження. Організаційно-правові засади забезпечення національної безпеки України.

Хронологічні та географічні рамки. Хронологічна рамка дослідження – період незалежності України, від 1991 р. і по теперішній час. Географічна рамка дослідження – територія української держави в межах її конституційно визначених та офіційно визнаних міжнародною спільнотою кордонів.

Джерельна база та методи дослідження. Основу джерельної бази нашого дослідження складають нормативні акти: закони і підзаконні акти, наприклад – Конституція України, Закони України «Про основи національної безпеки», «Про національну безпеку» та ін.; офіційні документи органів державної влади: укази, рішення, постанови, наприклад – Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти»; а також документи довгострокового планування в сфері національної безпеки: концепції, доктрини, стратегії, наприклад – Воєнні доктрини України 1993, 2004 та 2015 рр., Стратегія воєнної безпеки України та ін. З метою досягнення визначеної мети та виконання поставлених завдань в нашій роботі були використані відповідні якісні та кількісні методи досліджень. Методом контент-аналізу ми послуговувались під час опрацювання джерельної бази нашого дослідження, використовували для збору необхідної для проведення дослідження інформації та інтерпретації отриманих даних. Метод компаративного аналізу був використаний нами для співставлення законодавчих актів щодо правового регулювання у сфері національної безпеки, концепцій, доктрин, стратегій та інших документів довгострокового планування у сфері безпеки і оборони, з метою виокремлення характерних ознак реформування системи національної безпеки та спостереження за її еволюційними змінами.

Апробація. Окремі положення роботи були опубліковані та обговорені на таких наукових заходах: I Міжнародна науково-практична онлайн конференція «Забезпечення державної безпеки в умовах воєнного стану». Україна, м. Луцьк, 27 травня 2022 р. [81]; VI Міжнародна науково-практична конференція «Російсько-українська війна: право, безпека, світ». Україна, м. Тернопіль, 29 квітня 2022 р. [82]; Всеукраїнська онлайн конференція «Стратегічні комунікації в контексті безпекової політики: європейський і глобальний рівні». Матеріали конференції опубліковано в рамках реалізації проекту ERASMUS+ JEAN MONNET MODULE «Стратегічні комунікації ЄС: протидія деструктивним впливам» № 101047033 – EUSCCDI – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH.

Україна, м. Луцьк, 19 травня 2022 р. [83]; Всеукраїнський науково-практичний семінар «Досвід Європейського Союзу у сфері реагування на виклики безпеки». Матеріали конференції опубліковано в рамках реалізації проєкту ERASMUS+ JEAN MONNET MODULE 621046-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE «Європейська політична інтеграція: історична ретроспектива та сучасність». Україна, м. Глухів, 9 грудня 2021 р. [84]; V Міжнародна науково-практична конференція «Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції». Україна, м. Луцьк-Світязь, 19-21 листопада 2021 р. [85]; VI Міжнародна науково-практична конференція «Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції». Україна, м. Луцьк-Світязь, 18-20 листопада 2022 р. [86].

Практичне значення отриманих результатів. Прикладний характер нашого дослідження спонукає нас до розробки відповідних наукових рекомендацій та вироблення раціоналізаторських пропозицій за його підсумками. Положення, сформульовані нами у висновках, пропонуються для використання суб'єктами розробки, ухвалення та прийняття управлінських рішень в системі національної безпеки, дослідницькими та аналітичними установами що здійснюють наукову підтримку їх діяльності, в процесі розробки та імплементації документів стратегічного планування у сфері національної безпеки. Наше дослідження може стати у нагоді для викладачів, студентів, курсантів під час проведення аудиторних занять з тематики організаційного та правового забезпечення національної безпеки, а також для всіх, хто цікавиться проблемами розвитку системи забезпечення національної безпеки України.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, основної частини (яка містить три розділи з обов'язковими висновками до кожного розділу), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 80 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про поглиблену увагу дослідників до питань наукового супроводу забезпечення національної безпеки в процесі реалізації державної політики у цій сфері. У працях вітчизняних науковців запропоновані концептуальні підходи до розробки механізму наукового супроводу вирішення питань національної безпеки. За результатами аналізу цих праць, для нас стало зрозумілим, що, в цілому, розв'язання проблеми формування стандартів якісного наукового супроводу для забезпечення процесу розробки й ухвалення державними органами управлінських рішень у сфері національної безпеки, набуває особливої актуальності. З іншого боку, очевидно, що науковий супровід забезпечення національної безпеки успішно розвиватиметься тоді, коли буде сформовано відповідний запит на наукову та експертно-аналітичну продукцію. Пропонуємо вашій увазі виклад основних теоретико-методологічних засад на який ґрунтуватиметься наше дослідження.

Організаційний, методичний та науковий супровід реалізації повноважень Президента України та Ради національної безпеки і оборони (далі – РНБО) щодо забезпечення національної безпеки здійснюється Національним інститутом стратегічних досліджень. Серед наукових підрозділів цієї установи, які безпосередньо займаються аналітичним супроводом різних сфер безпеки слід виділити відділ глобалістики та безпекових стратегій та відділ оборонних стратегій.

Сформулювати універсальні поняття, які характеризують процес забезпечення національної безпеки, намагалися багато дослідників, однак переважно у відриві від завдань державної політики у цій сфері. А це, значною мірою, не дозволяло ґрунтовно і системно розглядати важливі питання щодо регулювання національної безпеки та сформулювати для цього основні поняття з необхідних методологічних позицій [34].

На думку Г. Новицького досягнути узгодженості термінів у дослідженні проблем забезпечення національної безпеки можна за дотримання таких методологічних умов:

- розглядом конкретного поняття й терміну в контексті чіткого, цілісного уявлення про безпеку;
- урахуванням родово-видової ієрархії понять і термінів на основі системного підходу до забезпечення безпеки;
- переходом від емпіричного до теоретичного рівня осмислення суспільної дійсності [39].

Такі категорії як: «безпека», «національна безпека», «система забезпечення національної безпеки», а також дефініції «організаційні засади», «правові засади» та «правове регулювання» сьогодні часто зустрічаються в сучасних нормативно-правових актах і наукових дослідженнях і можуть по різному трактуватися. Саме тому методика обґрунтування категоріального апарату вимагає чітко визначитися з понятійною основою, яка розглядає організаційно-правові засади забезпечення національної безпеки [98].

Вищезазначені категорії взаємозалежні і для кращого розуміння їх взаємозв'язку спершу окреслимо трактування терміну «безпека». Не достатнє з'ясування змістовного наповнення поняття «безпека» призводить до термінологічного хаосу, відмінностей у тлумаченні інших понять та дещо спрощеного їх трактування.

Найбільш активно поняття «безпека» в контексті теорії національної безпеки почало розроблятися у багатьох країнах світу після закінчення Другої світової війни, починаючи зі середини 40-х років ХХ ст. Зазначимо, що протягом тривалого часу вказаний термін застосовувався переважно без будь-яких роз'яснень щодо його значення і лише у пострадянський період були здійснені належні спроби визначення сутності змісту цього поняття [42].

Сучасне наукове знання про безпеку включає певні уявлення про цей феномен в межах юридичних, воєнних, політичних, соціальних та інших наук, що знаходяться у взаємозв'язку. Вітчизняні дослідники О. Гончаренко,

Е. Лисицин, В. Вагапов та В. Циганов схильні вважати, що «безпека», як наукова категорія, позначає стан захищеності, за якого права і свободи людини і громадянина, його інтереси, а також інтереси всього суспільства та держави належним чином забезпечені від впливів внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз. Зокрема на думку В. Циганова, зміст поняття «безпека» полягає у «діяльності людей, суспільства, держави щодо виявлення, запобігання, послаблення, відвернення загрози, здатної загубити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, завдати невідшкодованих збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку» [93, с. 32].

Поняття «безпека» нині набуває значення філософської категорії, оскільки воно охоплює всі належні аспекти життєдіяльності особи, суспільства і держави, а також безпосередньо відіграє в ній визначальну роль. Як правило, при дослідженні сутності «безпеки» акцентується увага на трьох його вимірах:

- концептуальний (теоретичні та гносеологічні основи безпеки);
- практичний (безпека розглядається крізь призму реальних потреб особи, суспільства та держави);
- ціннісний (філософія безпеки, культура безпеки тощо) [72].

При цьому переважна частина дослідників тісно пов'язують поняття «безпеки» з поняттям «небезпека» [73, с. 18].

Стосовно численних визначень поняття «національна безпека», то перш ніж характеризувати той чи інший підхід щодо його застосування необхідно чітко з'ясувати у якому контексті воно може бути використане [31, с. 78]. Законом України «Про національну безпеку України», це поняття визначається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [47].

Вітчизняні науковці закладають у розуміння поняття «національна безпека» такі складові:

- стан захищеності;
- ступінь (міра) захищеності;

- відсутність загроз;
- комплекс заходів щодо гарантування безпеки;
- готовність та здатність органів державного управління до дій в кризових ситуаціях;
- захист національних інтересів та цінностей [92, с. 184].

У зарубіжному науковому дискурсі сформувалося два принципових підходи щодо розуміння сутності поняття «національна безпека». Згідно першого національна безпека «розглядається у контексті національних інтересів: С. Браун, Б. Броді, У. Липман, М. Каплан, Дж. Коллінз, Г. Моргентау, С. Хоффман та ін., а згідно іншого – в контексті базисних цінностей суспільства: А. Уолферс, К. Норр, Ф. Трегер, Д. Кауфман, А. Архарія та ін.» [74, с. 105].

Обов'язкова ознака науковості праці розкривається через наявність у ній концепції. «Концепція – це певний спосіб розуміння, трактування явищ, основний погляд, ключова ідея для її висвітлення; керівний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності. В академічному словнику української мови визначено, що концепція – це система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище» [78, с. 275]. У наукових джерелах прийнято розглядати національну безпеку в широкому та вузькому розумінні. В широкому сенсі її розглядають як сукупність наукових поглядів на стратегію розвитку державної безпекової політики, у вузькому ж, як основоположний документ щодо гарантування національної безпеки.

Вирішальне значення в розробленні ефективної й індивідуальної для кожної держави концепції національної безпеки (як документа) мають теоретичні дослідження та напрацювання в цій сфері. Питанням, пов'язаним із дослідженням концепції національної безпеки загалом були присвячені роботи таких вітчизняних і закордонних учених, як: О. Власюк, О. Гончаренко, О. Дзьобань, В. Ліпкан, Г. Новицький та ін. Названі автори зробили чималий внесок у розробку теорії та практичне запровадження концепції національної безпеки. Проте на сьогодні концепція національної безпеки, на жаль, все ще залишається недостатньо дослідженою та розробленою.

У науковій літературі не спостерігаємо консенсусу щодо розуміння концепції національної безпеки. Її зміст багато в чому обумовлений тлумаченням наукою категорії «безпека». У такому значенні частина науковців під концепцією національної безпеки розуміють певний ступінь захищеності її об'єктів [15]. О. Вовк пропонує під концепцією національної безпеки «у юридичному значенні розуміти стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність прав і свобод громадян, життєво важливих цінностей та інтересів нації, наявного конституційного ладу, а також суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості держави від наявних та потенційних зовнішніх та внутрішніх загроз» [12, с. 78].

Заслуговує на увагу аргументація В. Ліпкана щодо визначення сутності поняття «концепція національної безпеки», науковець наголошує що це поняття «варто розуміти як:

- сукупність ідей і уявлень про природу та шляхи зміни (збереження або забезпечення) національної безпеки держави;
- комплекс основних теоретичних положень, спрямованих на розкриття сутності її національної безпеки в конкретних історичних умовах через науково обґрунтоване визначення її цілей, завдань, принципів, методів, форм, структури та елементів, що її забезпечують;
- систему поглядів на вирішення проблем у сфері національної безпеки, сукупність понять і зв'язків між ними, яка розкриває основні напрями розвитку і характеристики будь-якого явища в даній сфері;
- по-четверте, обґрунтування систему поглядів на убезпечення особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності» [34, с. 90].

Концепція національної безпеки, на думку яку висловив О. Дзьобань, здатна не лише визначати національні цілі та інтереси, закріплювати цінності, але й «надати чітке уявлення про те, як економічні, зовнішньополітичні,

військові й інші інструменти державної влади, а також сфери суспільного життя будуть використовуватися для досягнення поставлених цілей і забезпечення національної безпеки» [22].

Поняття національної безпеки безпосередньо пов'язане із категорією «система забезпечення національної безпеки». Ця система включає в себе «сукупність державних і недержавних органів, що у межах своєї компетенції забезпечують безпеку особи, суспільства і держави на різних рівнях» [32]. З'ясування змісту цього поняття сприяє відповіді на запитання чи є керованим цей процес загалом або чи є забезпечення національної безпеки провідною функцією державної політики в цій сфері.

Мета – це фундаментальний елемент системи. У Стратегії національної безпеки України визначено за мету розвиток більш ефективної системи забезпечення національної безпеки. Такий розвиток повинен полягати в модернізації організаційно-правового та ресурсного забезпечення механізму державного апарату, яка повинна досягатись через координацію дій Президента України та гілок державної влади, під час розробки та реалізації державної політики щодо національної безпеки. А також у належному організаційно-правовому забезпеченні державних органів та структур які безпосередньо виконують функції щодо забезпечення національної безпеки або залучаються до виконання завдань щодо її забезпечення і визначаються законодавством як Сектор безпеки і оборони України (далі – СБіО).

Про значну актуальність проблеми формування і розвитку стратегії забезпечення національної безпеки України свідчить зростаючий рівень інтересу науковців до цієї проблеми, який зумовлений об'єктивними впливами процесів глобалізації на національну та міжнародну безпеку. Підтвердженням цього є зростання кількості наукових розробок і публікацій у цій сфері. Подальшому концептуальному осмисленню проблеми стратегії національної безпеки сприяли наукові праці О. Власюка, В. Гейця, В. Горбуліна, Я. Жаліла, В. Ліпкана, О. Новікової, С. Пирожкова та інших дослідників [22; 40; 85]. Багато над даною проблематикою працювали науковці Національного інституту стратегічних

досліджень. Окремі аспекти досліджували Г. Мелагенич [37], О. Савчин [68] та А. Єрмолаєв [23]. Заслуговує на увагу теоретична розробка науковців Національного інституту стратегічних досліджень «Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України» [66], в якій аналізується національний та зарубіжний (зокрема США, Республіки Польща та ін.) досвід формування засад та стратегії організації національної безпеки. Проведений нами аналіз свідчить, що у роботах вітчизняних, а також і зарубіжних вчених розглядаються різні підходи та методологічні аспекти щодо розробки концепцій і стратегій національної безпеки [14; 16; 18]. Водночас слід наголосити, що попри наявність наукових досліджень, присвячених цим питанням, без з'ясування сутності, структури та завдань стратегії забезпечення національної безпеки неможливо організувати ефективну діяльність органів державного управління, спрямовану на її забезпечення.

Головне призначення системи забезпечення національної безпеки України полягає у досягненні цілей національної безпеки, а отже основним функціями цієї системи по відношенню до внутрішніх і зовнішніх викликів і загроз є:

- підтримка балансу між інтересами (індивіда, суспільства, держави);
- моніторинг і діагностика;
- виявлення та ідентифікація небезпек;
- запобігання та припинення їх дії;
- нейтралізація та мінімізація їх наслідків [87].

Структура, цілі та завдання системи забезпечення національної безпеки «формується у руслі об'єктивних та суб'єктивних процесів і під впливом чинників, які визначають умови її функціонування. Діалектична єдність складових системи національної безпеки визначається нерозривністю процесу розвитку людини, суспільства, держави у просторі й часі» [74, с. 152].

В залежності від завдань системи забезпечення національної безпеки, як правило виділяються: її формальна частина (органи державної влади, сили і засоби забезпечення безпеки тощо), а також неформальна – (інститути громадянського суспільства, громадяни, ЗМІ тощо). Суб'єктами, що утворюють

цю систему є посадові особи, органи державного управління, органи місцевого самоврядування, державні інститути які забезпечують національну безпеку, прямо чи опосередковано:

- Президент України;
- РНБО;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- центральні органи виконавчої влади;
- суди спеціальної та загальної юрисдикції;
- прокуратура України;
- Національний банк України;
- місцеві державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування;
- керівництво збройних сил та спеціальних служб;
- громадські організації і громадяни.

Очолює цю систему саме Президент України, оскільки він здійснює загальне управління та координацію в сфері національної безпеки з метою гарантування державного суверенітету, збереження територіальної цілісності та забезпечення додержання Конституції всіма учасниками політичного процесу. Задля забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави, забезпечення добробуту та безпеки громадян вищезазначена система має володіти відповідним організаційним і ресурсним потенціалом [65].

Тривалий час система забезпечення національної безпеки в Україні розвивалась фрагментарно, наповнення її необхідними структурними елементами відбувалось поступово та хаотично. Нині постала потреба у подальшому комплексному розвитку цієї системи як цілісного та багаторівневого механізму. Завдання та повноваження цієї системи повинні комплексно охоплювати всі сфери суспільних відносин: політичні, економічні, соціальні, гуманітарні, інформаційні, екологічні, культурні та ін.

Надалі загальну мету цієї системи необхідно своєчасно уточнювати та конкретизувати відповідно до дії об'єктивних чинників зовнішнього середовища, що передбачає необхідність її реформування. Першочерговим завданням такого реформування повинно стати набуття спроможностей щодо прогнозування, моніторингу, виявлення та знешкодження загроз національній безпеці. Цьому має сприяти нормалізація функціонування базових структур суспільства, зокрема виведення української держави з внутрішньої кризи, відродження повнокровної життєдіяльності української нації [67].

Спроможність наявних структур суспільства, насамперед економіки, має здійснюватися, виконуючи, «окрім безпосередніх функцій, також функції чинників національної безпеки як гарантії безпеки, а національну безпеку – як систему суспільно-державних гарантій, що диктується сукупністю визначених засобів захисту від конкретних загроз, а також рівнем розвитку всіх секторів суспільства» [11, с. 28].

Як надзвичайно важливу, в сфері забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі, вітчизняні науковці визначають проблему організації підготовки фахівців в галузі. Сьогодні, як ніколи, загострюється надзвичайно важливе питання організаційних засад освітньої підготовки фахівців у сфері забезпечення національної безпеки України. Це обумовлюється тим, що їх підготовка на належному рівні слугуватиме гарантом незалежності України. Модернізація системи підготовки фахівців із забезпечення національної безпеки повинна здійснюватися в рамках комплексного реформування системи вищої освіти в Україні.

Підвищенню якості освіти фахівців у сфері національної безпеки були присвячені зокрема праці вітчизняних науковців – В. Абрамова [1], Г. Ситника [76], М. Шевченка [95; 96] та ін. [79; 86]. У працях цих науковців проаналізовано теоретичні і прикладні аспекти підготовки фахівців управлінців у сфері національної безпеки України, наведено окремі рекомендації, які мали бути втілені в системі підготовки цих фахівців. Але на сьогодні залишаються ще недостатньо вивченими актуальні проблеми модернізації парадигми формування

професійної компетентності фахівців у сфері національної безпеки України з урахуванням сучасних вимог щодо необхідності створення нової системи забезпечення національної безпеки України. На думку науковців успіх в сфері забезпечення безпеки країни великою мірою залежить також від організаційно-правових засад забезпечення кадрової політики, застосування новітніх наукових підходів, результатів наукових досліджень при її формуванні, реалізації та подальшому розвитку [97].

Аналіз наукової та навчальної літератури свідчить про те, що, з метою вдосконалення підготовки фахівців у сфері забезпечення національної безпеки, необхідно здійснити такі організаційні перетворення:

- створити систему відбору та кар’єрного зростання як найважливішої частини інтелектуального капіталу у сфері національної безпеки, його національного надбання;
- налагодити підготовку фахівців в галузях стратегічного аналізу та прогнозування, котрі володіють сучасними методами аналізу державної політики національної безпеки і стратегічного планування, що використовують комп’ютерні технології і відрізняються творчістю, дослідницькою культурою і розвинутою професійною етикою;
- активізувати підготовку навчально-методичної літератури по проблематиці аналітичної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки [97].

Забезпечення національної безпеки – головне завдання держави. Однак, можемо говорити про те, «що сьогодні в цій сфері накопичилася низка проблем, які потребують невідкладного розв’язання. Якщо на ранніх етапах політика здійснення національної безпеки розглядалася в основному як проблема забезпечення військової безпеки, то згодом вона отримала ширший зміст. Практичне значення зміни парадигми державної політики в цій сфері полягало в тому, що раніше вона була зорієнтована на забезпечення безпеки в той час, коли вже реально виникли загроза чи небезпека національній безпеці. Суть сучасної парадигми цієї політики полягає в здатності держави захистити національні цінності й інтереси в конкретних внутрішніх і зовнішніх умовах» [33].

Вітчизняні дослідники виокремлюють два основних шляхи забезпечення національної безпеки: організаційний та правовий. Перший полягає в координації діяльності органів влади, створенні необхідних структур в системі забезпечення національної безпеки, ініціюванні та проведенні публічних обговорень з питань національної безпеки. Другий полягає забезпеченні національної безпеки через прийняття нових та внесення змін до вже існуючих норм законодавства та через різні правові форми контролю.

Підвищенню ефективності діяльності суб'єктів у сфері національної безпеки щодо захисту її національних інтересів України значною мірою сприяє удосконалення правових засад її забезпечення, що передбачає формування цілісної системи взаємопов'язаних нормативно-правових актів, їх корегування та організацію виконання. Сучасні вітчизняні науковці, правознавці та фахівці з державного управління, зокрема, В. Горбулін [17], В. Крутов [28], В. Ліпкан [35], Г. Ситник [74], А. Семенченко [70] та інші [9] чималу увагу приділяли дослідженню проблем державної політики пов'язаної з питаннями нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. Але процес удосконалення правових засад державної політики із забезпечення національної безпеки потребує поглибленого і системного аналізу та сучасного нормативно-правового забезпечення.

Слід зазначити, що правове регулювання сфери забезпечення національної безпеки обмежується деякими об'єктивними та суб'єктивними чинниками, головними з яких є: визначеність предмета, способів правового регулювання відносин у сфері забезпечення національної безпеки; ступінь урегульованості правом цих відносин; стійкість та стабільність відносин у сфері забезпечення національної безпеки, які планується врегулювати правом. Вказані чинники, на думку Г. Новицького [38], повинні складати алгоритм правотворчої діяльності у сфері забезпечення національної безпеки.

Удосконалення правових засад забезпечення національної безпеки має враховувати міжнародний досвід. У цьому контексті важливо, що практично в усіх країнах розвинутої демократії нові офіційні підходи або найважливіші

концептуальні нормативно-правові акти у сфері забезпечення національної безпеки розробляються та представляються виконавчою владою. Зазначені нормативно-правові акти, як правило, містять оцінку ситуації в цілому, формулюють загальні завдання, програми і заходи, можливі зміни в структурі державних органів, відповідальних за їх виконання [38]. Створюючи національну державну правову систему необхідно також відповідно куруватись нормами ЄС і одночасно проводити адаптацію з наявними європейськими законами, а якщо приймати нові, то вони мають бути узгоджені з правовим полем ЄС [41; 84].

Правовий підхід знаходить свій прояв у нормах Основного Закону держави, Закону України «Про національну безпеку» та інших підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють діяльність структур СБіО. Застосовуючи правовий підхід, суб'єкти управлінської діяльності використовують нормотворчий процес як інструмент і засіб реалізації покладених на них функції щодо забезпечення національної безпеки.

Законом України «Про національну безпеку України» 2018 р. визначено, «що її національна безпека має забезпечуватися шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку загальнодержавних та галузевих концепцій, доктрин, стратегій та програм, у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Цей Закон, відповідно до статей 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України, визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину необхідний захист від загроз» [27]. «Цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів країни у сферах національної безпеки, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки» [47].

Сутність організаційного підходу, який запропоновано такими науковцями як О. Дзьобань, Н. Нижник, Г. Ситник та іншими, полягає у «впровадженні механізмів реалізації державної політики із забезпечення національної безпеки, координації діяльності органів влади у цій сфері» [24].

Організаційні засади забезпечення національної безпеки полягають у цілеспрямованій організуючій, регулюючій та координуючій діяльності суб'єктів національної безпеки щодо реалізації національних інтересів і захисту національних цінностей. Такий вплив повинен охоплювати всі сфери суспільних відносин. Створення належних умов для захисту прав і свобод громадян, сталого розвитку суспільства, законних інтересів держави, а також усунення чинників і впливів що можуть стати на заваді або унеможливити реалізацію національних інтересів є основною метою суб'єктів системи забезпечення національної безпеки. Для досягнення цієї мети система повинна мати у своєму розпорядженні відповідні сили та засоби: збройні сили, правоохоронні органи, спеціальні служби, технологічно розвинутий оборонно-промисловий комплекс, сучасні матеріально-технічні засоби та зразки озброєння і військової техніки. Специфіка покладених на цю систему завдань обумовлює силовий та примусовий характер діяльності щодо виконання її функцій [75].

З метою забезпечення національної безпеки, держави організовує таку діяльність:

- здійснює моніторинг, об'єктивний та всебічний аналіз і прогнозування, спостереження та системну оцінку стану національної безпеки та загроз й небезпек національній безпеці України;
- організовує ефективну роботу державної системи забезпечення національної безпеки щодо реалізації комплексу заходів, які повинні бути спрямовані на попередження, виявлення та нейтралізацію загроз і небезпек національній безпеці України;
- здійснює контроль за розробленням, створенням, розвитком, використанням, експортом та імпортом сучасних технологій, засобів та систем національної безпеки через їх сертифікацію і ліцензійну діяльність;

- проводить необхідну протекціоністську політику щодо виробників технологій, засобів і систем безпеки на території України та за її межами і вживати заходів із захисту внутрішнього ринку від проникнення на нього неякісних продуктів у сфері безпеки;
- сприяє наданню суб'єктам державного управління належного доступу до світових ресурсів забезпечення безпеки;
- формулює і реалізовує державну політику у всіх сферах національної безпеки України;
- організовує розроблення державних програм для забезпечення національної безпеки України, які покликані сприяти об'єднанню зусиль державних і недержавних організацій у цій сфері» [75].

Особливу увагу сьогодні слід приділити вирішенню проблем організаційно-правових засад розробки та ухвалення рішень щодо забезпечення національної безпеки. З огляду на нетривалий, з погляду масштабів історії, досвід суверенного державного будівництва, для України принципово важлива правильна та ефективна організація процесів управління в сферах забезпечення національної безпеки, яка допомогла б досягнути необхідної готовності, спроможності та здатності системи до протистояння екзистенційним викликам з боку держави-агресора. «Державне управління, передусім, за своїми організаційно-правовими засадами та ресурсними можливостями має гарантувати суверенітет та територіальну цілісність країни» [71, с. 45].

Суть змісту і значення організаційно-управлінського підходу відстоюється такими вітчизняними науковцями: І. Біньком, А. Качинським, Н. Лакіза-Сачук, а також О. Литвиненком, В. Паламарчуком, В. Потіхою та іншими [5; 69] і полягає в пропонуванні механізмів виконання передбачених законодавством положень, зокрема, через координацію діяльності органів влади, створення нових структур.

Як показано в роботах [89; 77] мають місце дві складові системи управління у сфері національної безпеки. Перша – передбачає організаційно-правове й необхідне ресурсне забезпечення державного механізму, координацію дій суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, спрямованих на

розробку та реалізацію державної політики у цій сфері, а друга – відповідне забезпечення структур, які спеціально створюються для виконання завдань щодо забезпечення національної безпеки й визначаються як сектор безпеки держави. При цьому забезпечення централізації управління вказаним сектором є вкрай важливим, бо є необхідною умовою оптимального вирішення питань забезпечення національної безпеки [73].

Держава, для здійснення своїх функцій щодо забезпечення національної безпеки, використовує наявний арсенал засобів, зокрема й організаційно-правового характеру – за їх допомогою втілюється в життя державна безпекова політика. Дотримання принципів функціонування механізму стримувань і противаги між гілками влади, координації діяльності гілок влади та розмежування повноважень між ними забезпечує сталість функціонування системи забезпечення національної безпеки.

Успіх політики держави щодо забезпечення національної безпеки України визначальною мірою залежить не тільки від того, настільки однозначно сформульовані й сприймаються суспільством і міжнародною спільнотою її цілі, а від чіткого розуміння вибраних шляхів, засобів та способів їх втілення. Спираючись на вищезазначене, можемо стверджувати, що державна політика в безпековій сфері принципово залежить від вибору концептуального підходу щодо її забезпечення [10].

Організаційно-правовий підхід розглядається у вітчизняному науковому дискурсі як один з основних концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки. Його сутність полягає у забезпеченні «національної безпеки шляхом прийняття нових норм законодавства та через різні форми координації діяльності органів влади, створення нових структур, ініціювання та проведення публічних обговорень з питань національної безпеки» [91, с. 146].

Стійкість системи забезпечення національної безпеки України передбачає її стабільність, відтворюваність й адаптивність до змін. Її можна досягти через належну організацію взаємодії структурних елементів системи, забезпечення керованості, належне фінансове та матеріально-технічне забезпечення, а також

шляхом модернізації її комунікаційної та інформаційної підсистем, підвищення рівня кваліфікації та професіоналізму кадрів керівного особового складу [8, с. 8].

Таким чином, розглядаючи систему забезпечення національної безпеки України, ми завжди повинні належно фіксувати її організаційно-правові засади та порівнювати її системні характеристики, що дозволить краще зрозуміти цю систему і визначити роль її інституційних складових у забезпеченні безпеки громадянина, суспільства та держави в цілому.

Висновки до розділу I

Підсумовуючи констатуємо, що проблема організаційних засад забезпечення національної безпеки до цього часу ще належно не висвітлена у вітчизняній науковій і практичній літературі. Інституційна складова системи забезпечення національної безпеки наразі перебуває на стадії трансформації, тому для неї притаманні труднощі, пов'язані з методологічною базою аналітичних досліджень. Проблемні питання правового регулювання у сфері національної безпеки також постійно змінюються та потребують нових наукових розвідок через часті оновлення нормативно-правової бази щодо її забезпечення.

В цілому коло дослідницьких питань, на які необхідно дати науково-обґрунтовані відповіді при розробці рекомендацій щодо перспективних шляхів організації забезпечення національної безпеки за окремими сферами та видами діяльності є досить широким, і тому потребує поглибленого вивчення організаційно-правових засад забезпечення національної безпеки. Цим обумовлюється необхідність у проведенні подальших наукових пошуків. Практична значущість вивчення цих проблем знаходить свій вияв через спрямованість на напрацювання цільових настанов та керівних принципів щодо організаційно-правових засад забезпечення національної безпеки з врахуванням особливостей конкретної внутрішньої та міжнародної обстановки.

Ми погоджуємося з вітчизняними фахівцями, які стверджують, що для сучасної державної політики стосовно забезпечення національної безпеки її слід розглядати крізь призму еволюції нормативно-правової бази, а технології

розробки та імплементації документів довгострокового планування у сфері національної безпеки повинні базуватися на надійних теоретичних засадах та історичному досвіді. Це дасть змогу системно проаналізувати сукупність проблемних питань, що виникають у процесі прийняття та реалізації управлінських рішень щодо національної безпеки, та обґрунтувати раціональні варіанти шляхів та перспективні напрямки розвитку сектору безпеки і оборони.

РОЗДІЛ II. ЕВОЛЮЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Реалії сьогодення, що суттєво змінили зовнішнє та внутрішнє безпекове середовище держави, диктують Україні необхідність побудови новітніх систем внутрішніх та зовнішніх гарантій забезпечення національної безпеки. Процес виникнення та утвердження української держави обумовлений, насамперед, необхідністю зміцнення національної безпеки та оборони. Зрозуміло, що життєздатність, самодостатність та економічний розвиток України як суверенної демократичної, соціально-спроможної, правової інституції ґрунтується на державницькій внутрішній та зовнішній політиці, що захищає національні інтереси країни, громадянського суспільства та кожного громадянина зокрема. Постійні кардинальні трансформації, що відбуваються в Україні та світі на початку ХХІ століття, привертають увагу до цієї проблеми.

Події на території Кримського півострова, а згодом – і на Південному Сході нашої держави довели, що питання ефективності та наявності гарантій забезпечення безпеки України є актуальним сьогодні. Українські науковці та юристи не мають одностайності в класифікації гарантій забезпечення національної безпеки. Традиційно гарантії безпеки України поділяють на: нормативно-правові гарантії, що включають норми права, які диктують порядок охорони, захисту прав та свобод людини і громадянина; та організаційно-правові гарантії, до яких належать органи держави та місцевого самоврядування, посадові і службові особи, політичні партії й громадські організації, засоби масової інформації та їх діяльність, що забезпечує реальні можливості користування громадянами й особами своїми правами і свободами [13, с. 66].

Як зазначають науковці, держава буде єдиною системою забезпечення державної безпеки, виконавцями якої є державні утворення різного рівня, у т. ч. вищі органи державної влади й управління. Складовою даної цілісної системи є підсистеми, кожна з яких має завдання різні за змістом та рівнем складності в залежності від повноважень державних органів, на які покладено їх виконання

[6, с. 11]. Досить цікавими є напрацювання фахівців та експертів сектору безпеки європейських країн, зокрема Женевського центру демократичного контролю над збройними силами, які показують, що «основою розвитку суб'єктів сектору безпеки є не чергові зміни їх організаційної побудови, а суттєві перетворення, зокрема:

- удосконалення законодавства з організації та діяльності суб'єктів сектору безпеки;
- створення дієвої системи управління сектором безпеки;
- підвищення фаховості та продуктивності спецслужб і правоохоронних органів;
- формування належного правового захисту і додержання державою соціальних гарантій для персоналу спецслужб і правоохоронних органів, а також для осіб, які співпрацюють з ними на конфіденційній основі;
- розвиток системи демократичного цивільного контролю» [20, с. 25].

Законодавча база, що регулює відносини у сфері національної безпеки, розроблена на основі Конституції України з урахуванням глибоких змін, що відбуваються в країні і у світі. Основні стержні державної політики України, напруженої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності суспільства, тривалий час визначались прийнятим 19 червня 2003 року Законом України «Про основи національної безпеки України».

Буття, самоствердження і поступальний розвиток України як суверенної держави залежить від послідовної політики щодо захисту її національних інтересів. За визначенням, яке дається у вищезазначеному законі, національна безпека «це така захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам України» [48]. Закон визначав пріоритети національних інтересів, об'єкти національної безпеки та суб'єкти, які зобов'язані її

забезпечувати, основні напрями державної політики, повноваження та основні функції державних органів у сфері безпеки.

Відповідно до цього закону розроблялись і затверджувались Президентом України Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України, доктрини, концепції, стратегії і програми, які мали на меті визначення цільових настанов та керівних принципів воєнного будівництва, а також напрямів реагування державних органів влади в конкретно взятих обставинах, що мають на меті своєчасне виявлення, попередження та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам України.

Варто згадати, що свою Воєнну доктрину Україна вперше публічно проголосила 19 жовтня 1993 р. Проголошена доктрина закріплювала оборонний характер воєнної політики держави. Україна виходила з того, що вона не є потенційним противником жодної конкретної держави. Виходячи з цього документу, свою воєнну безпеку Україна розглядає як стан воєнної захищеності національних інтересів в умовах потенційної та реальної воєнної загрози. Воєнна доктрина України стала складовою частиною концепції національної безпеки і становила ряд затверджених Верховною Радою України ключових законодавчих актів, які визначають організацію та забезпечення безпеки особи, українського народу та держави через проведення політичних, дипломатичних, економічних та воєнних заходів. Визначальною особливістю цієї редакції воєнної доктрини став закріплений в її рамках позаблоковий статус нашої держави. Принципово важливим положенням, яке неодноразово згадується дослідниками та громадськими діячами в публічному дискурсі нині, стало закріплення намірів України стати без'ядерною державою. Україна пов'язувала скорочення та знищення ядерної зброї, яка була зосереджена на території держави, з відповідними діями ядерних держав та світового співтовариства в цілому, які б могли стати надійними гарантами її безпеки [43].

Другу Воєнну доктрину України, затверджену Указом Президента України 15 червня 2004 року, було розроблено відповідно до положень Закону України «Про основи національної безпеки». Нова військова доктрина української

держави має оборонний характер. «Україна не вважає жодну з держав своїм воєнним опонентом. Проте вона вважатиме потенційним воєнним противником державу або коаліцію держав, політика яких загрожуватиме безпеці України. Україна не має територіальних претензій до інших держав. Водночас Україна і не визнає таких претензій до неї з боку будь-якої держави чи об'єднань держав» [44]. Наміру України стати нейтральною, позаблоковою державою, визначеного Декларацією про державний суверенітет України, прийнятою Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року, на яку зроблено посилання в Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленому на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року, Військової доктрині 1993 року, у військовій доктрині 2004 року не проглядається.

Наступний перегляд основних положень воєнної доктрини щодо формування та реалізації воєнної політики України відбувся у 2015 р. Причиною стала тимчасова окупація російською федерацією частини території України – Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, розпалювання росією збройного конфлікту в східних регіонах України та руйнування системи світової та регіональної безпеки і принципів міжнародного права. Нова Воєнна доктрина є похідною від Стратегії національної безпеки України від 26 травня 2015 р. та розвиває її щодо принципів забезпечення воєнної безпеки та спрямована на протидію агресії з боку російської федерації. Україною прагне досягти еталонів та стандартів, необхідних для набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, забезпечення рівноправного взаємовигідного співробітництва у воєнній, воєнно-економічній та військово-технічній сферах з усіма зацікавленими державами-партнерами.

Оновлена Воєнна доктрина визначила за головну мету воєнної політики України – створення умов для відновлення територіальної цілісності держави, її суверенітету і недоторканності в межах державного кордону України [50].

Закони України «Про оборону України», «Про організацію оборонного планування», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про Раду національної безпеки і оборони України»

стали основоположними у галузі національної безпеки і оборони. Дані нормативні документи врегулювали правове поле діяльності всіх державних воєнних формувань, державних органів, що здійснюють визначені Конституцією України функції у сфері національної безпеки і оборони, в тому числі в умовах воєнного і надзвичайного стану.

Конституцією України визначено, що «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону покладається на відповідні правоохоронні органи та військові формування, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [27]. Однією з позитивних новел Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року є введення поняття «сектор безпеки і оборони», який відповідно до положень цього Закону розглядається як сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, зокрема: «сили безпеки (правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України); сили оборони (Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави); оборонно-промисловий комплекс (сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами); громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки» [47]. Потрібно зауважити, що з вищенаведених положень не достатньо чітко

зрозуміло, як необхідно розрізняти сили безпеки та сили оборони, оскільки розвідувальні та правоохоронні органи одночасно включені в обидві категорії, що свідчить про певну формальність положень Закону.

Таке саме зауваження варто зробити і щодо ролі громадян та їх об'єднань, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки на добровільних засадах – Законом не встановлюються: їх правовий статус, повноваження, можлива відповідальність. «Стосовно громадян та їх об'єднань як суб'єктів забезпечення національної безпеки в цілому більшість дослідників погоджується із думкою В. Новицького, який вважає, що належність їх за законом до суб'єктів забезпечення національної безпеки має суто умовний характер, і це пов'язано більше з виховною функцією права, ніж із забезпеченням національної безпеки у повному розумінні цього поняття» [39].

Відповідно до ст. 4 Закону система цивільного контролю за сектором безпеки і оборони «складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду» [47]. Даний Закон був розроблений на виконання положень Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента від 26 травня 2015 р. № 287. Цією Стратегією передбачено «здійснення комплексного вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України, унормування структури і складу сектору безпеки і оборони, системи управління, координації та взаємодії його органів, удосконалення державної системи стратегічного планування, якісне вдосконалення системи демократичного цивільного контролю над органами сектору безпеки і оборони, посилення парламентського контролю у цій сфері». І. Геращенко заявляла, що «даний закон є ключовим для наближення до стандартів НАТО, він розроблявся експертами та фахівцями, представниками Ради національної безпеки і оборони України спільно з міжнародними партнерами України – представниками країн ЄС та

НАТО, у ньому посилюється демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони, вводиться нова система командування і фіксуються положення щодо цивільного міністра оборони, вносяться системні зміни до профільного Міністерства оборони України. При цьому посол США М. Йованович, глава Представництва ЄС в Україні Х. Мінгареллі, голова Консультативної місії Європейського Союзу в Україні К. Ланчінскас, глава Представництва НАТО в Україні А. Вінніков заявили, що зареєстрований Президентом закон про національну безпеку суперечить практикам ЄС та НАТО. У листі, адресованому П. Порошенку, говориться, що законопроект не передбачає парламентського контролю за діяльністю Служби безпеки України (СБУ), що є однією з фундаментальних вимог по наближенню до НАТО. Адміністрація Президента і СБУ 18 місяців працювали з представниками НАТО і ЄС над документом в цій сфері, але в кінці кінців повністю проігнорували ці зобов'язання» [7].

Фахівці вважають, що «положення ст. 5 Закону, котрі відсилають до ст. 106-107 Конституції України, стосуються здійснення Президентом України контролю за сектором безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України, розширюють повноваження Президента та є неконституційними. Рівною мірою це стосується положень ст. 13 Закону» [90]. Також у Законі немає чіткого розмежування повноважень між начальником Генерального штабу ЗСУ та Головнокомандувачем ЗСУ, Командувачем об'єднаних сил та Командувачами видів, окремих родів військ (сил) ЗСУ, командувачами (керівниками) інших військових формувань. Це може спровокувати конфлікт між органами управління під час виконання завдань з оперативного керівництва військами.

Видання в новій редакції Закону України «Про національну безпеку України» та Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» дозволило розпочати концептуальне оновлення та законодавче врегулювання діяльності в сфері національної безпеки і оборони України та

створило умови для побудови дієвої вертикалі управління сектором безпеки і оборони (далі – СБіО) та безпосередньо силами оборони (далі – СО). З метою інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень створюється мережа ситуаційних центрів (далі – СЦ) під загальною координацією Головного Ситуаційного центру України. «Поряд з цим, існують національні та галузеві системи, сфокусовані на протидії певним видам загроз, включаючи забезпечення готовності до кризового управління у випадку реалізації таких загроз. У рамках функціонування цих систем передбачені механізми обміну інформацією (у т. ч. через спеціально створені з цією метою СЦ). Прикладами таких систем і підсистем можуть бути:

- Єдина система запобігання, реагування та припинення терористичних актів і мінімізації їх наслідків;
- Державна система фізичного захисту;
- Єдина державна система цивільного захисту, до якої, серед інших, включений ряд підсистем (наприклад, підсистема безпеки об'єктів ядерної енергетики);
- Єдина державна система запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру» [26, с. 20].

Указ Президента України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» дозволив сформулювати концептуальні підходи у відповідності до реалій сьогодення «щодо побудови, підготовки та всебічного забезпечення всеохоплюючої оборони України на засадах стримування, стійкості та взаємодії. На сьогоднішній день триває етап опрацювання відповідних нормативних документів центральними органами виконавчої влади, які виконують завдання в сфері національної безпеки і оборони» [51]. Під час напрацювання нормативно-правової бази держави вважаємо доречним враховувати досвід розбудови систем національної безпеки передових країн світу.

Досвід провідних країнах світу показав, що при побудові системи забезпечення національної безпеки «(далі – СЗНБ) суттєвий вплив здійснюють: історичні традиції, географічне положення та розмір країн (населення), укладені міжнародні договори. В цілому структура СЗНБ носить однакові світові

тенденції та по функціональному призначенню умовно поділяється на сили безпеки і сили оборони. Для підготовки та прийняття рішень в кризових ситуаціях використовують СЦ (інформаційно-аналітичні підрозділи). Враховуючи, що відповідно до вимог нормативних документів існує потреба створення СЦ в різних сферах діяльності держави та враховуючи стан створення систем реагування на кризові ситуації в Україні доцільно створити, на базі існуючої мережі СЦ, єдину державну ієрархічну мережу СЦ з елементами (складовими), які відповідають за відповідні напрямки (сфери) діяльності держави за координуючої ролі Головного СЦ України» [19, с. 24].

На законодавчому рівні Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (набув чинності 8 липня 2018 року) «національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз» [47]. Безперечно, ця категорія є конституційною. Так, питанням національної безпеки присвячено такі норми Конституції України, як статті 32, 34, 36, 39 (інтереси національної безпеки), стаття 44 (забезпечення національної безпеки), стаття 92 (основи національної безпеки), стаття 106 (національна безпека, сфери національної безпеки, небезпека), стаття 107, якою передбачається створення й функціонування координаційного органу – Ради національної безпеки і оборони України [27].

Також вищезазначеним Законом визначається поняття «національні інтереси України», під яким розуміються «життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян» [47], при цьому варто констатувати, що, на нашу думку, поняття «національні цінності» у цьому нормативно-правовому акті визначено не зовсім коректно і, великою мірою, дублює поняття «національні інтереси».

Виходячи з положень зазначеного вище Закону, національну безпеку можна схарактеризувати як стан організації захисту відповідних об'єктів, який гарантуватиме їх цілісність і недоторканість. І науковці також підкреслюють, що «головною ознакою, що розкриває зміст поняття національної безпеки, виступає захищеність. Саме ця ознака характеризує безпеку з погляду засобів її досягнення. Не заперечуючи її роль та місце у забезпеченні безпеки, ми маємо розглядати під кутом зору того, чи достатньо цього для забезпечення безпеки взагалі (людини, суспільства, держави)» [99, с. 370]. Разом з цим законодавець не пропонує переліку об'єктів, які є складовими національної безпеки.

Зазначимо, що національна безпека охоплює практично всі сфери суспільного життя і має розумітися як «захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз». Цитоване визначення національної безпеки свідчить про існування таких об'єктів (складових частин) національної безпеки:

- державного суверенітету;
- територіальної цілісності;
- демократичного конституційного устрою;
- та інших національних інтересів України, що потребують захисту від реальних та потенційних загроз.

Зауважимо, що наведений перелік об'єктів національної безпеки прийнято називати національними інтересами України. Однак сама норма закону засвідчує, що цей перелік не є вичерпним і до нього можуть належати й інші об'єкти.

У зв'язку із цим виникає логічне запитання про повний перелік національних інтересів, його законодавче закріплення, а також дотримання прав людини у галузі національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії з боку російської федерації як об'єкт національної безпеки. Науковці вважають, «що основним об'єктом тут виступає людина і громадянин, їхні конституційні права й обов'язки. Саме людина (як особистість) у сукупності і взаємодії з іншими створює суспільство, володіє власними (особистими) потребами,

інтересами й потребує їхнього захисту. Потреби та інтереси мають первинний характер і тільки завдяки їм і задля них людина створює суспільство, яке формує інтереси більш високого порядку. Завдяки своїй спонукальній, динамічній природі потреби стимулюють і скеровують діяльність людини на зміну панівного середовища, на створення нових, більш досконаlih умов життя, іншими словами, виступають як рушійні сили суспільного розвитку. За своєю суттю потреби суспільства й особистості не лише мають єдину спрямованість, а й у підсумку збігаються. Не випадково захист інтересів особистості визнається пріоритетами суспільства. Тому особистість є об'єктом безпеки і за своїм понятійним обсягом залишається в підпорядкуванні до поняття суспільства» [4, с. 274–275]. Погоджуючись із основною тезою автора, зауважимо, що права та свободи людини є не основним об'єктом, а первинним. Тобто коли забезпечено права кожного громадянина у сфері національної безпеки, тоді можна стверджувати, що національна безпека суспільства в цілому забезпечена.

Розв'язуючи суперечку стосовно того, що важливіше для держави – безпека особи чи національна безпека, державна безпека, зауважимо, що оскільки вся система національних інтересів визначається сукупністю основних інтересів людини, суспільства, держави, то на сучасному етапі передусім мають забезпечуватися права та свободи людини, її безпека. Якщо вони будуть гарантовані, захищені державою, тоді автоматично будуть забезпечені конституційний лад, суверенітет та територіальна цілісність держави. За такої постановки питання пріоритет надається людині, її правам та свободам, які є найвищою цінністю.

Отже, на сьогодні в Законі України «Про національну безпеку України» відсутнє визначення об'єктів національної безпеки, однак можна з упевненістю стверджувати, що відсутність законодавчого визначення жодним чином не заперечує необхідність забезпечення безпеки особи, суспільства та держави, особливо під час воєнного стану. Отже, на наше переконання, об'єктами національної безпеки є: людина – її життя, права, свободи, законні інтереси; суспільство – його безпека, духовні, моральні цінності, захищеність від

навколишніх загроз; держава – її державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад. Послідовність зазначення цих об'єктів не має принципового значення, адже кожен із об'єктів посідає важливе місце в системі забезпечення національної безпеки України. Проте, як зазначалося вище, права та свободи особи є первинним об'єктом в системі об'єктів національної безпеки.

Початок повномасштабного вторгнення наочно проілюстрував, що порушення територіальної цілісності держави одночасно тягне за собою порушення прав та свобод особи, її інтересів, її права на життя тощо. Грубе порушення прав та свобод конкретного громадянина (наприклад, застосування органами досудового розслідування поведження, що принижує честь та гідність) призведе до порушення демократичного режиму й конституційних засад тощо [94].

Продовжуючи дослідження, маємо звернути увагу, що дотримання прав людини у сфері національної безпеки в час протистояння військовій агресії російської федерації відбувається за різними напрямками – законодавчим, правозастосовним, політичним, судовим тощо. Так само права людини у сфері національної безпеки забезпечуються в різних галузях права – конституційному, кримінально-правовому, кримінальному процесуальному, цивільно-правовому тощо. Говорячи про забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії з боку російської федерації, маємо зазначити, що фактично йдеться про забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану.

Із 24 лютого 2022 р. можна з упевненістю стверджувати, що терміни «конфлікти», «агресія», «територіальні спори та претензії» не достатньою мірою відображають реальну ситуацію. Варто говорити саме про воєнний стан, повномасштабну війну. Так, у законодавстві воєнний стан визначається як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання

відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [49].

Оскільки військова агресія росії проти України розпочалася ще у 2014 р., законодавець визначив цитований термін «воєнний стан» ще у 2015 р., і у 2022 р. зміни до цієї дефініції не вносилися. Як було зазначено вище, введення воєнного стану передбачає обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Підкреслимо, що саме обмеження, а не можливість порушення або відсутність відповідальності за їх порушення. При цьому правовою підставою такого обмеження буде виступати факт введення воєнного стану.

Порядок введення воєнного стану визначається у ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» і є цілим комплексом дій, які пов'язані між собою і в кінцевому підсумку завершуються оприлюдненням Указу Президента України одночасно із законом про затвердження такого Указу Президента України та набрання ним чинності. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України «Про введення воєнного стану» встановлює «вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з веденням воєнних дій, та визначає тривалість цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [49]. Відповідним указом є Указ Президента України №64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні», у якому визначено, що «можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та

обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану...» [49].

Отже, щодо забезпечення прав людини в умовах воєнного стану зазначимо, що їх обмеження можливе лише в тому випадку, якщо ці права прямо визначені в Указі Президента України. Тлумачення наведених вище положень дає підстави стверджувати, що можуть бути обмежені права фізичних і юридичних осіб. Враховуючи незначний обсяг дослідження, пропонуємо зосередитися тільки на питанні захисту прав фізичних осіб в умовах воєнного стану. Наразі можуть бути обмежені такі права та свободи фізичних осіб: «право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на невтручання в особисте і сімейне життя; свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право на підприємницьку діяльність; право на працю; право на страйк; право на освіту» [27]. Цитовані права людини, які гарантовані Конституцією України, підлягають захисту також і в окремих галузях права.

Отже, права людини, які належать до сфери національної безпеки, підлягають захисту та охороні незалежно від дії особливих правових режимів. На підтвердження висловленої тези наведемо законодавче положення. Зокрема, у Законі України «Про національну безпеку України» говориться, що «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету,

територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій» [47]. Підкреслимо, що одним із провідних напрямів діяльності держави є захист прав та свобод людини і громадянина.

Закон України «Про національну безпеку України» 2018 р. став системоутворювальним нормативно-правовим актом, згідно з положеннями якого формується державна система забезпечення національної безпеки. Загальні риси системоутворювального законодавства нині визначені у п'ятому розділі, який має назву «Планування у сферах національної безпеки і оборони», де передбачено розроблення стратегій, концепцій, програм, планів розвитку органів безпеки і оборони, управління ресурсами й ефективного їх розподілу, якими забезпечується планування та реалізація державної політики в цих сферах.

Визначення кола уповноважених суб'єктів на нормативно-правовому рівні передбачає перерахування ознак і якостей, які мають бути притаманні суб'єкту, щоб він міг виступати в ролі адресата норм певної галузі законодавства [39, с. 289]. З огляду на це, ми підтримаємо наукову думку, що така сукупність установлених нормами права якостей, які дають суб'єкту можливість бути носієм юридичних прав та обов'язків у тій чи іншій сфері суспільних відносин, називається правосуб'єктністю, яка може бути загальною, галузевою та спеціальною, останні дві з яких і є характерними ознаками суб'єктів забезпечення національної безпеки. Із загальної теорії права відомо, що будь-яка характеристика суб'єкта охоплюється поняттям «правовий статус», а також і те, що досить велика кількість учених-юристів розглядає правовий статус як складне явище, яке об'єднує не тільки права, обов'язки, відповідальність, а й інші елементи – принципи діяльності, правоздатність, гарантії законності тощо [88, с. 75].

Визначення поняття правового статусу суб'єкта можна вивести, відповівши на питання: «до якого виду органів за основним змістом діяльності він належить, хто його засновує, утворює, хто формує його керівний склад; кому орган підпорядкований, підзвітний, підконтрольний і перед ким відповідальний;

яка його компетенція; хто йому підзвітний і підконтрольний, чиї акти він може скасовувати самостійно, змінювати, припиняти, опротестовувати; яка юридична сила актів цього органу, яке його офіційне найменування; якими державними символами орган має право користуватися; які джерела його фінансування; чи має орган права юридичної особи» [88, с. 76].

На наш погляд, усі наявні підходи об'єднує те, що незаперечними складниками правового статусу будь-якого державного органу є права, обов'язки, гарантії законності діяльності та юридична відповідальність. Саме такий підхід дає змогу з'ясувати головну функціональну спрямованість і структуру правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки. Сукупність нормативно-правових актів, яка безпосередньо нормативно визначає компетенції окремих органів державної влад, тобто сукупності прав та обов'язків, що надаються їм для виконання функцій із забезпечення національної безпеки, у теорії вітчизняної правової науки називають правосуб'єктним законодавством [39, с. 291–292].

Так, зокрема, на нашу думку, до його переліку будуть належати закони України, якими визначено правовий статус та організаційно-правові засади діяльності окремих суб'єктів, які, згідно з чинним Законом України «Про національну безпеку України», включені до Сектору безпеки і оборони. Більше того, цілісний ряд функцій системи забезпечення національної безпеки є досить різноманітним і включає не лише ті з них, котрі окреслені Законом України «Про національну безпеку України» та окремими законодавчими актами, які визначають статус окремих суб'єктів у цій сфері, а й планування діяльності органів, сил і засобів безпеки в різних режимах функціонування системи, організацію взаємодії між різними суб'єктами національної безпеки, координацію діяльності органів і сил у ході проведення заходів із забезпечення безпеки та оборони.

Отже, дослідження законодавчих актів, які визначають правовий статус суб'єктів забезпечення національної безпеки, підтверджує наукові тези, що вони є частиною державного апарату, мають компетенцію, структуру, територіальний

масштаб діяльності, утворюються в порядку, установленому законами або іншими нормативно-правовими актами, застосовують визначені форми та методи діяльності, наділені правом виступати від імені держави й покликані в порядку законодавчої, судової, виконавчої й розпорядницької діяльності здійснювати повсякденне забезпечення національної безпеки України. Правоздатність і дієздатність суб'єктів забезпечення національної безпеки виникає водночас із їх формуванням та визначенням повноважень, а припиняється у зв'язку з ліквідацією чи скасуванням [39, с. 294].

Основні функціональні обов'язки в чинній системі забезпечення національної безпеки України, згідно з Конституцією України, виконують:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- міністерства й інші центральні органи виконавчої влади;
- місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування;
- сектор безпеки і оборони України;
- профільні політичні та громадські інститути [27].

Разом із тим з наукового та практичного поглядів необхідним є безпосереднє визначення сил і засобів забезпечення національної безпеки. Така потреба продиктована тим, що досить важливим є розуміння того, яке коло суб'єктів, якими є їхня компетенція та можливості, а також які засоби безпосередньо можуть бути застосовані в межах чинного законодавства, які завдання з реалізації національних інтересів у тій чи іншій безпековій сфері держави. На нашу думку, вищевказані категорії за змістом збігаються з таким поняттям, як «суб'єкт забезпечення національної безпеки», розкривши зміст якого можна конкретизувати й окреслити коло наявних сил і засобів, що можуть бути задіяні для захисту національних інтересів від загроз як в умовах мирного існування, так і в особливий період. У цьому контексті зазначимо, що в силу специфіки суспільних відносин насамперед владного характеру, що виникають

у ході діяльність системи державних органів, у т. ч. правоохоронних органів і військових формувань, вони становлять предмет правового регулювання саме адміністративного права. З огляду на це, убачаємо за можливе дати визначення вищевказаної категорії, взявши за основу поняття «суб'єкт адміністративного права». У теорії адміністративного права під суб'єктом адміністративного права розуміють фізичних і юридичних осіб, яким надано відповідні повноваження у сфері адміністративно-правового регулювання управлінських відносин для виконання функції виконавчої влади [3, с. 49–51].

Дещо інакше окремі фахівці, розвиваючи наявні наукові підходи, визначають цю категорію, зокрема, як суб'єкта прав та обов'язків у сфері державного управління, які передбачені законодавством, здатного втілювати надані права й виконувати покладені обов'язки [25; 2]. Тому, виходячи з усталених підходів теорії адміністративного права, вважаємо, що категорія «суб'єкт забезпечення національної безпеки» охоплюватиме фізичних осіб і юридичних осіб публічного права, які наділені правами й обов'язками у сфері адміністративно-правового регулювання управлінських відносин, що виникають під час забезпечення національної безпеки, і які реалізують функції виконавчої влади із забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками.

Необхідно враховувати також і те, що категорія «суб'єкт забезпечення національної безпеки» охоплюється поняттям «суб'єкт національної безпеки». Щоб з'ясувати їх співвідношення, зазначимо, що залежно від обсягу й характеру компетенції, закріплених у правосуб'єктному законодавстві, уся «сукупність суб'єктів національної безпеки умовно може бути поділена на:

- суб'єктів загальної компетенції, які здійснюють керівництво всіма чи більшістю напрямів забезпечення національної безпеки (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, Рада національної безпеки і оборони України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування);

- суб'єкти галузевої компетенції, які здійснюють керівництво окремими напрямами забезпечення національної безпеки (галузеві міністерства й інші галузеві центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, Збройні Сили України, Державна прикордонна служба України й інші військові утворення, засновані нормативно-правовими актами України);
- суб'єкти міжгалузевої компетенції, які здійснюють міжгалузеве регулювання, міжгалузеву координацію, контрольно-наглядові функції (Генеральна прокуратура України, правоохоронні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями тощо)» [39, с. 295].

На законодавчому рівні коло уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення національної безпеки визначається категорією «Сектор безпеки і оборони України», який складається з чотирьох взаємопов'язаних складників: сил безпеки; сил оборони; оборонно-промислового комплексу; громадян і громадських об'єднань, які добровільно співпрацюють з іншими суб'єктами у забезпеченні національної безпеки.

Слід зауважити, що норми про розмежування сил безпеки та оборони стали новелою для вітчизняного законодавства. Законодавець з метою визначення й розмежування повноважень уповноважених суб'єктів, контролю та координації їхніх дій закріпив, що сили безпеки «це правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту й інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України», а до сил оборони належать «Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави» [47].

Проведений юридичний аналіз також дає можливість зазначити, що хоча громадяни та громадські об'єднання зараховані до кола суб'єктів національної безпеки, проте відповідні положення мають декларативний характер, з огляду на

те що законодавча регламентація їхніх прав та обов'язків нині є незавершеною, потребує ретельного опрацювання та закріплення на законодавчому рівні. Разом із тим аналіз правосуб'єктного законодавства і практики забезпечення національної безпеки свідчить, що в інституціональній структурі суб'єктів забезпечення національної безпеки має бути чітко визначене їх коло. Насамперед це потрібно для утворення дієвої системи управління сектором безпеки і оборони як єдиної функціональної системи, об'єднання оперативних спроможностей конкретних її складників, постійного підтримання визначених сил у готовності до виконання завдань за призначенням, а також забезпечення планомірного вдосконалення діяльності.

Однак на вершині цього всього стоїть безпосереднє забезпечення безпеки населення держави, а це означає, що конкретизація компетенції та відповідальності на різних рівнях є належним підґрунтям для ефективної діяльності всієї системи й забезпечення реалізації державної політики в цій сфері. З огляду на викладене, можна дійти висновку, що з практичного погляду поняття «суб'єкт забезпечення національної безпеки» умовно варто відрізнити від такої категорії, як «суб'єкт національної безпеки», що є ширшим і включає в себе всю сукупність державних органів влади.

Вважаємо, що до суб'єктів забезпечення національної безпеки варто зарахувати органи галузевої та міжгалузевої компетенції, у тому числі й ті, які на законодавчому рівні визначені як сили безпеки та оборони, адже реалізація саме їхньої компетенції лежить в основі безпосереднього реагування наявними силами й засобами на ті виклики та загрози, що стоять сьогодні перед державою. Разом із тим зазначимо, що такий підхід є умовним і не виключає розширення окресленого кола суб'єктів, наприклад, за рахунок громадян і та їх об'єднань, які добровільно долучаються до заходів щодо забезпечення національної безпеки, адже захист національних інтересів – це справа всього українського народу та держави загалом. Між тим сама наявність структур забезпечення національної безпеки та визначення їхнього правового статусу не вирішує всіх проблем у цій сфері.

Поточні й перспективні проблеми у сфері забезпечення національної безпеки можуть бути вирішені лише за умови ефективної діяльності уповноважених суб'єктів у рамках єдиної нормативно закріпленої системи. Це, у свою чергу, передбачає необхідність вироблення відповідного механізму координації діяльності не тільки окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки, а й ефективного виконання ними взаємозалежних завдань. Саме тому положеннями Закону України «Про національну безпеку України» спеціальних суб'єктів об'єднано в певну систему, що здатна виконувати зазначені функції, і визначено їх через категорію Сектор безпеки і оборони України. У теорії адміністративного права їх називають «системи надвідомчого міжгалузевими управління» [88, с. 77].

Сутність такого управління полягає у визначенні основних напрямів соціальної політики держави, розробленні цільових, комплексних та інших державних і регіональних програм розвитку конкретної галузі управління; об'єднанні й координації галузевих систем управління в реалізації міжгалузевих програм і завдань державного управління в цій сфері; забезпеченні організаційної єдності функціонування галузевих систем [29, с. 344–345].

Успішне виконання завдань щодо забезпечення національної безпеки України багато в чому залежить від організації та здійснення міжгалузевого управління. Вітчизняний науковець С. Кузінченко цілком слушно «зараховує до таких систем:

- по-перше, із запобігання й реагування на надзвичайні ситуації воєнного характеру;
- по-друге, із запобігання й реагування на надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру (включаючи надзвичайні ситуації кримінального та некримінального характеру);
- по-третє, із запобігання й реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру» [30, с. 308].

Як уже зазначалося раніше, кожна з указаних систем має власну законодавчу базу, яка становить правове забезпечення й утворює правові

режими, у тому числі й особливі правові режими, функціонування відповідної системи. В Україні з 2014 року органами державної влади з метою адекватного реагування на загрозу застосування воєнної сили проти держави, ліквідації надзвичайних ситуацій соціально-політичного та воєнного характеру вжиті системні заходи щодо запобігання та протидії загрозам життєво важливим інтересам України. Так, зокрема, Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України реалізовано цілу низку законодавчих ініціатив щодо зміцнення національної безпеки, подолання терористичної загрози, збереження територіальної цілісності, дотримання безпеки та налагодження життєвої спроможності населення в районі проведення антитерористичної операції (далі – АТО), а в подальшому районі проведення Операції об'єднаних сил (далі – ООС), підвищення готовності щодо відвернення й нейтралізації загроз національній безпеці держави. Як наслідок:

- розширено перелік завдань Сектору безпеки і оборони, конкретизовано спільні завдання для сил, які беруть участь в АТО та ООС, зокрема для ЗСУ, Служби безпеки України, Державної прикордонної служба України, Національної гвардії України тощо;
- чітко визначені завдання, які вони мають виконувати;
- організовано та проведено кризове стратегічне планування застосування ЗСУ із залученням інших військових формувань і правоохоронних органів;
- розроблено Стратегічний замисел застосування ЗСУ з відсічі збройної агресії, який став основним документом з питань діяльності військ (сил) в особливий період;
- забезпечено ведення в рамках АТО та ООС бойових (спеціальних) операцій силами й засобами ЗСУ із залученням інших військових формувань і правоохоронних органів.

Законодавчо визначений і вдосконалений інструментарій відповідних заходів забезпечив досить високу можливість вирішення ширшого переліку завдань за рахунок системи заходів, характерних, як правило, для умов

надзвичайних правових режимів, здійснюваних у взаємодії суб'єктами сектору безпеки та оборони України. Система відповідних заходів, як вимога часу, покликана забезпечити адекватне реагування на сучасні прояви загроз національним інтересам держави. Разом із тим уважаємо, що відповідне законодавство має розроблятися не лише для надання правового поля діяльності окремим суб'єктам на державному рівні, а й забезпечити розроблення ефективних засобів і гнучких механізмів реалізації окремих заходів, у тому числі й тих, що притаманні для надзвичайних правових режимів, у разі виникнення надзвичайних ситуацій загальнодержавного рівня, для відвернення загроз і забезпечення національної безпеки [88, с. 78].

Висновки до розділу II

Дослідження правових засад забезпечення національної безпеки приводить нас до розуміння того, що саме від рівня теоретичного осмислення й нормативно-правового забезпечення відповідних функціональних систем залежить вирішення організаційних питань діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки як під час особливого періоду, так і за умов мирного часу.

Слід зазначити, що формування мети національної безпеки має відбуватися з урахуванням необхідності забезпечення балансу інтересів особистості, суспільства й держави. Станом на сьогодні законодавець визначив за таку мету досягнення стану захищеності національних інтересів і національних цінностей України від протиправних посягань, різних за характером загроз які можуть унеможливити або ускладнити їх реалізацію.

Проблематика сил і засобів забезпечення національної безпеки України лежить у площині нормативно-правових засад функціонування системи її забезпечення, діяльності уповноважених суб'єктів у цій сфері, їх взаємодії, а також можливостей координації виконання спільних і взаємозалежних завдань на відомчому, міжвідомчому та надвідомчому рівнях під час особливого періоду та за умов мирного часу. Задля захисту національних інтересів від загроз насамперед мають бути задіяні органи галузевої та міжгалузевої компетенції, у

тому числі й ті, які на законодавчому рівні визначені як сили безпеки та оборони, які в межах компетенції виконують завдання з безпосереднього реагування на загрози загальнодержавного рівня.

У разі виникнення надзвичайних ситуацій або наявності загроз загальнодержавного рівня координація діяльності уповноважених суб'єктів здійснюється в межах відповідних систем надвідомчого міжгалузевого управління, правову основу діяльності яких утворюють: законодавчі акти, якими визначаються правовий статус цих суб'єктів та організаційно-правові засади їх діяльності; підзаконні нормативні акти, якими створено відповідні державні системи реагування, відомчі й міжвідомчі накази та інструкції; а також ті нормативно-правові акти, які забезпечують функціонування особливих правових режимів на території держави.

РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВНІ ШЛЯХИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Питання щодо сфер та видів діяльності по забезпеченню національної безпеки залишається відкритим та дискусійним. Така ситуація склалася, в першу чергу, через незавершеність нормативно-правової складової його врегулювання. На сьогодні чинною є Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 [46], якою було затверджено можливість здійснення підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 256 Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності). Разом з цим Постановою визначено, що зазначені види діяльності затверджуються відповідним державним органом, який забезпечує виконання завдань у сфері національної безпеки, за погодженням з Міністерством освіти і науки України. Вищенаведені обставини залишають більше питань ніж відповідей, адже затвердження офіційно визнаного переліку сфер та видів діяльності щодо забезпечення національної безпеки так і не відбулось і по нині. Тому пропонуємо розібратись в цьому питанні на сторінках третього розділу нашої праці.

Фундаментом для довгострокового планування у сфері національної безпеки наразі виступає Стратегія національної безпеки України. Вона визначає державну політику в безпековій сфері, що ґрунтується на засадах стримування, стійкості та взаємодії. «Стимування полягає в розвитку оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України. Стійкість передбачає здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стаке функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх вразливостей. Під взаємодією мається на увазі налагодження стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України» [51].

На підставі вищезазначеної Стратегії розробляють інші стратегічні планувальні документи у сферах національної безпеки і оборони, якими визначаються способи, методи, засоби та інструментарій її втілення, а також державну політику щодо забезпечення національних інтересів. Нижче розглянемо детальніше пріоритетні сфери забезпечення національної безпеки та організаційні заходи, які планує реалізовувати держава з метою захисту національних інтересів України.

Головною проблемою безпеки на національному рівні у воєнній сфері залишається розв'язана російською федерацією війна проти України, що має на меті посягання на територіальну цілісність, дестабілізацію політичної системи, стати на заваді економічному розвитку держави, загальмувати її євроатлантичну інтеграцію, застосувати гібридний інструментарій та безпосередню воєнну агресію з метою утвердження власного впливу на Україну та зміни її територіального устрою. «Воєнна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей» [52]. За умов екзистенційної воєнної загрози національній безпеці України з боку російської федерації захист суверенітету і територіальної цілісності України стають найважливішою функцією держави та справою всього українського народу.

Сьогодні воєнна безпека України базується на концепції всеохоплюючої оборони – «це комплекс заходів, основний зміст яких полягає у: превентивних діях та стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі; використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо); застосуванні всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права» [52].

Наразі зберігається високий рівень воєнної загрози на українсько-російській та українсько-білоруській ділянці державного кордону та на лінії розмежування з тимчасово окупованими російської федерацією територіями України. Проблеми управління кордонами та забезпечення належного рівня їх безпеки не можливо вирішувати лише безпосередньо на лінії кордону. Для цього необхідно оновити нормативно-правове забезпечення з метою налагодження механізмів та набуття необхідних спроможностей суб'єктами інтегрованого управління кордонами, щодо реалізації їх функцій. Вони повинні діяти узгоджено та злагоджено як на прикордонній смузі, так і всередині країни, оптимально використовуючи національні ресурси.

Не лише безпека, але також і розвиток економіки та людського капіталу залежать від ефективного управління державним кордоном. Забезпечити ефективне управління у цій сфері може організація системи інтегрованого управління кордонами. Заходи щодо її створення повинні полягати у координації діяльності компетентних «державних органів та військових формувань, що спрямована на створення та підтримання балансу між забезпеченням належного рівня прикордонної безпеки і збереженням відкритості державного кордону для законного транскордонного співробітництва, а також для осіб, які подорожують» [63].

Реалізація комплексу заходів із всеохоплюючої оборони України потребує відповідного рівня оснащення та матеріально технічного забезпечення сил оборони сучасними зразками озброєння та військової техніки. Нині всі держави, що мають для цього достатні економічні потужності, активно переозброюють власне військо. Збройні конфлікти сучасності продемонстрували світові нові методи ведення війни, тим самим сформувавши потребу в розробці озброєнь та військової техніки нового рівня на принципах нано- та біотехнологій, штучного інтелекту та робототехніки, широкого застосування автономних безпілотних апаратів та високоточної зброї, активного використання космічного простору та супутникової інфраструктури. Натомість організаційні засади виробництва продукції військової промисловості в Україні показали себе як недієві та

малоефективні, інноваційна складова діяльності їх діяльності поступово зменшується, а результативність та ефективність мають сталу тенденцію до зменшення.

Державна військово-промислова політика повинна бути спрямована на «створення умов для розвитку оборонно-промислового комплексу України з використанням механізмів державно-приватного партнерства та військово-технічного співробітництва з іноземними державами для виробництва високоефективного озброєння, військової та спеціальної техніки для задоволення потреб Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони, збільшення експортного потенціалу вітчизняного оборонно-промислового комплексу» [55].

З метою реалізації свої стратегічних цілей в Україні, держава-агресор нині не тільки продовжує гібридну війну із застосуванням маніпулятивних інформаційно-психологічних, політико- та економічно-деструктивних засобів але й розв'язала відкритий збройний конфлікт. Росія систематично намагається компрометувати саму ідею української державності використовуючи інструменти пропаганди як у загальносвітовому, так і у внутрішньо українському інформаційному просторі. Вона намагається грати на існуючих всередині суспільства та між політичними елітами протиріччях, тим самим підриваючи єдність українців, розпалює ворожнечу яка за своїм задумом та метою має призводити до внутрішніх конфліктів та розбрату. Ускладнює протидію інформаційній експансії держави-агресора нерозвиненість системи стратегічних комунікацій, що призводить до суперечливості та реактивності державної інформаційної політики. Слабкість інформаційної структури за кордоном позбавляє нашу державу можливостей та змоги протидіяти просуванню стратегічних наративів держави-агресора на міжнародній арені. Іноземні спецслужби продовжують здійснювати розвідувально-підривну діяльність на території нашої держави, вони фінансують сепаратистські рухи та надають їм підтримку різного характеру, використовують корупцію як інструмент впливу на посадових осіб та зміцнюють таким чином свій вплив у владних структурах

держави. Не припиняються намагання, подекуди доволі успішні, іноземної агентури отримати доступ до службової інформації та державних таємниць, що захищені українським законодавством та спеціальними службами сектору безпеки і оборони.

Недосконалість організаційно-правового забезпечення державної безпеки обумовлена незавершеністю реформ у секторі безпеки і оборони України. Це викликає підвищення міри вразливості держави викликам і загрозам, призводить до низької ефективності заходів щодо протидії екзистенційним загрозам.

Природа сучасних загроз державній безпеці істотно змінилась, відбувається розмиття меж між загрозами різних рівнів – тобто, вони набувають гібридного характеру. Гібридні впливи здійснюються нижче порогових показників їх ідентифікації – це ускладнює застосування до суб'єктів такої діяльності правових засад притягнення до юридичної відповідальності. З огляду на це діяльність профільних органів та структур у сфері державної безпеки полягає у попередженні, своєчасному виявленні й запобіганні зовнішнім та внутрішнім загрозам державній безпеці України, припиненні «розвідувальних, терористичних, диверсійних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усуненні умов, що призводять до цих загроз та причин їх виникнення» [60].

Запобігання стратегічній раптовості впливу ризиків, викликів, небезпек і загроз на національну безпеку є пріоритетним завданням розвідувальних органів держави. Держава націлює всі види розвідки на добування застережних відомостей про плани і наміри супротивника, які ним приховуються як до початку військових дій, так і під час війни. Добування достовірної та своєчасної розвідувальної інформації про те, де і якими силами планує і здійснює підривні операції противник при підготовці і веденні війни, є найважливішим завданням розвідки. Розвідувальна діяльність «здійснюється спеціальними засобами і методами з метою забезпечення визначених законом органів державної влади розвідувальною інформацією, сприяння реалізації та захисту національних

інтересів, протидії за межами України зовнішнім загрозам національній безпеці України» [61].

Міжнародні відносини стають все менш передбачуваними через підвищення рівня застосування у них військової сили для досягнення економічних цілей та вирішення політичних завдань. Можемо констатувати зниження порогу застосування сили і міждержавних відносинах. Цим обумовлене жевріння та періодичні спалахи тліючих у різних куточках світу збройних конфліктів. Недотримання засадничих норм і принципів міжнародного права призводить до руйнування існуючої архітектури безпеки, надмірної мілітаризації світових держав. Це викликає відновлення гонки озброєнь, виникає реальна небезпека поширення та застосування ядерної зброї.

Пріоритетним напрямком діяльності України в сфері зовнішньої політики за таких умов стає забезпечення реалізації стратегічного євроатлантичного курсу нашої держави та залучення до колективних систем безпеки цих організацій. Зовнішньополітична діяльність України має на меті «утвердження України у світі як сильної та авторитетної європейської держави, здатної забезпечити сприятливе безпекове середовище та належні умови для стійкого розвитку і реалізації свого потенціалу, економіки та українського суспільства» [56].

Завдання системи забезпечення національної безпеки щодо захисту населення та його майна, а також матеріальних і культурних цінностей від вчинення щодо них правопорушень, несприятливого впливу надзвичайних ситуацій та небезпек, що виникли внаслідок збройного конфлікту, що був розв'язаний проти нашої держави російською федерацією, наразі стають надзвичайно актуальними та нагальними.

Результатом системного підходу держави «до зміцнення громадської безпеки та вдосконалення цивільного захисту повинно стати досягнення відчуття захищеності людей від загроз криміногенного характеру, виникнення надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій, формування на території України безпекового середовища, що сприятиме підвищенню якості життя» [80].

У сучасних умовах надзвичайно актуальним стає питання людського розвитку, оскільки прогрес у цій сфері здатен підвищити потенціал самореалізації індивіда у всіх сферах життя суспільства. «За показником індексу людського розвитку, який відображає узагальнені характеристики людського потенціалу з урахуванням здоров'я, доступу до знань, тривалості і рівня життя населення, Україна посіла 74-ту позицію серед 189 держав і територій, які представлено в Доповіді про стан людського розвитку за 2019 р. Програми розвитку ООН» [54]. З огляду на це людський розвиток потребує пріоритетної уваги з боку держави. Сповільнення темпів людського розвитку в Україні зумовлено низьким рівнем валового внутрішнього продукту та валового національного доходу на душу населення, за цими показниками наша держава значно поступається державам із високим рівнем людського розвитку.

Метою державної політики у сфері людського розвитку повинно стати забезпечення можливостей для сталого розвитку суспільства, створення умов для якнайкращого розкриття потенціалу кожної особистості, сприяння політичній участі громадян та їх активного залучення до національної економіки та виробництва через інститут підприємницької діяльності. «Ці заходи покликані покращити такі основні показники людського розвитку, як тривалість життя, доступ до високоякісних фізкультурно-спортивних послуг, доступ до якісної освіти протягом життя, гідний рівень життя, оптимізація зв'язку між економічним зростанням і людським розвитком, зокрема шляхом збільшення інвестицій у якісне оновлення інфраструктури ключових сфер людського розвитку, розбудови соціальної сфери та справедливого розподілу економічних ресурсів» [54].

Надійне забезпечення населення продовольством має «стратегічне значення, оскільки від цього залежать не лише її продовольча, а й національна безпека. В Україні, на сьогодні, існує ряд загроз продовольчій безпеці, які потребують вирішення. В першу чергу це низька купівельна спроможність окремих соціальних груп населення, що зумовлює низький рівень повноцінного харчування значної частини населення. Варто врахувати, що в Україні

виробляється достатньо продовольства для забезпечення здорового харчування. Проте, внаслідок низької купівельної спроможності населення та високої частки втрат продукції на усьому виробничо-збутовому ланцюжку, частина населення має обмежений доступ до необхідних харчових продуктів. Очевидно, що харчові продукти повинні відповідати вимогам законодавства про безпечність харчових продуктів, що може бути досягнуто шляхом вдосконалення національного законодавства у цій сфері та посиленням державного контролю на усьому ланцюжку від лану до столу» [45].

Нині стратегічною метою держави у сфері продовольчої безпеки повинно стати забезпечення достатньої кількості продовольства для усіх прошарків суспільства, а також дотримання належних стандартів якості харчової продукції, досягнення продовольчої незалежності держави, адже в продовольчій безпеці полягає один з базисних національних інтересів – забезпечення добробуту громадян шляхом гарантування високого рівня соціально-економічних стандартів життя.

Збройна агресія росії та тимчасова окупація окремих українських територій створили нові виклики для безпекового напрямку економіки української держави. Руйнування економіки України є свідомою і цілеспрямованою діяльністю російської федерації та одним з методів ведення війни. Руйнація економіки закономірно призводить до невдоволення політичною владою, соціальної напруги, провокує трудову міграцію та підриває довіру громадян до державних інститутів. Для досягнення такої мети, агресором використовується санкційний інструментарій «щодо українських товарів і послуг та використання впливу на інші держави з метою прийняття рішень, що суперечать основним національним економічним інтересам України. В таких умовах забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз» [57].

Національним інтересам у сфері забезпечення економічної безпеки відповідає стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, досягнення стійкості національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, а також розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами.

Безпека нашої держави в енергетичній сфері «нерозривно пов'язана з успішністю європейської інтеграції, синхронізацією енергетичних систем і ринків з європейськими та сталим розвитком сектору. Об'єднана енергетична система України працює у синхронному режимі з енергосистемою країн, які в коротко- та довгостроковій перспективі не можуть розглядатись як надійні партнери України задля досягнення енергетичної безпеки» [64]. Недружні до України держави не полишають спроб загрожувати нашій енергетичній безпеці як напряму – через ураження об'єктів критичної енергетичної інфраструктури, так і опосередковано – шляхом будівництва логістичної інфраструктури в обхід енерготранспортної системи що пролягає через територію нашої країни.

У сфері енергетичної безпеки захищеність національних інтересів полягає в забезпеченні «доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії для всіх споживачів технічно надійним, безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом в нормальних умовах і кризових ситуаціях виключно в межах і способами, що визначені національним законодавством» [64].

Безпека екології довкілля України перебуває під загрозою через забруднення атмосферного повітря, водних та земельних ресурсів. Контроль з боку держави за станом довкілля практично відсутній, залишає бажати кращого система моніторингу екологічних ризиків. Спостерігається загальнонаціональна тенденція щодо нехтування принципами раціонального природокористування. Правові засади настання юридичної відповідальності за недотримання вимог дозвільних документів щодо охорони навколишнього природного середовища потребують термінового реформування з метою підвищення ефективності та

дієвості законодавчих механізмів державного контролю пов'язаного із природоохоронною діяльністю.

Пріоритетним стратегічними цілями держави в сфері екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату є: «зменшення рівня промислового забруднення, створення ефективної системи хімічної безпеки, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, досягнення «доброго» екологічного стану вод, стає лісоуправління та підвищення здатності лісових екосистем адаптуватися до зміни клімату, створення правових та економічних підстав для запровадження ієрархії поводження з відходами, підвищення ефективності державної системи оцінки впливу на довкілля та державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища» [62].

Нині у світі стали частіше виникати загрози біологічного походження, їх негативний вплив на людство та довкілля посилюється. Розвиток сучасних біотехнологій може призводити до негативних наслідків через високий ступінь глобалізації, який призводить до зниження рівня контрольованості процесів міграції населення, транскордонного переміщення тварин та продукції тваринництва, що, у свою чергу, призводить до появи нових збудників інфекцій та мутації вже існуючих. З цих причин, біобезпека набуває значення невід'ємної складової національної безпеки.

Гарантією ефективного забезпечення біобезпеки та біологічного захисту може стати створення та забезпечення «функціонування національної системи забезпечення біобезпеки та біологічного захисту, яка передбачатиме прогнозування, профілактику, ідентифікацію та протидію раніше невідомим та вже існуючим загрозам біологічного походження, розроблення сучасних ефективних методів запобігання таким загрозам, профілактики та зменшення впливу біологічних загроз на стан здоров'я людини, середовище її життєдіяльності, харчові продукти, тварин, рослин і навколишнє природне середовище, оперативне реагування на ці загрози, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій у результаті впливу небезпечних біологічних агентів на

життя та здоров'я людини та навколишнє природне середовище в цілому, а також можливих актів біотероризму» [59].

Глобальні дезінформаційні кампанії, що інспіруються країною-агресором з метою проведення інформаційно-психологічних операцій, вже тривалий час виступають чинником дестабілізації у суспільстві, що напряму загрожує національній безпеці України та міжнародній стабільності. Російські спецслужби займаються віднайденням та підживленням внутрішніх суспільних протиріч як в Україні, так і в інших державах демократичного табору. Гібридні технології, що їх застосовує держава-агресор проти України, поширюються і на інші держави шляхом втручання до їх інформаційного простору. Ці технології володіють високою адаптивністю до локальних контекстів та резистентністю до регуляторних політик демократичних держав. Санкції та невідворотна відповідальність за їх порушення стануть ефективним інструментом протидії таким технологіям лише за умови що вони будуть рішучими та всеохоплюючими, досконало розроблені й втілені з юридичної та правової точки зору.

Інформаційно-психологічні операції спецслужб РФ тривалий період часу проводяться в українському інформаційному просторі. На меті у них підрив української державності та руйнування системи національної безпеки України зсередини, перешкоджання реалізації національних інтересів українців, знищення нашої національної ідентичності та занепад культури, дестабілізація соціально-політичної ситуації в Україні шляхом застосування екстремістських та сепаратистських технологій впливу. Державою-агресором використовуються нові активні заходи, у тому числі на міжнародній арені: «легітимізація спроби анексії міжнародно визнаних територій української держави; посилення адвокаційної кампанії за зняття санкцій, запроваджених у зв'язку з порушенням російською федерацією суверенітету і територіальної цілісності України. Задіяння у цьому процесі російською федерацією всіх її спроможностей (політичних, інформаційних, економічних, розвідувальних та інших) залишається особливо небезпечним викликом для України. В таких умовах

напрочуд актуальною проблемою для сьогодення стає посилення спроможностей сектору безпеки і оборони щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, її інформаційного простору, підтримки інформаційними засобами та заходами соціальної та політичної стабільності, оборони держави, захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, забезпечення прав та свобод кожного громадянина» [58].

На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій забезпечення кібербезпеки стає одним із основних пріоритетів у системі національної безпеки України. «XXI ст. знаменується активним формуванням шостого технологічного укладу та ризиками, з якими стикається цивілізація внаслідок упровадження новітніх технологій. Питома вага кіберзагроз зростає і ця тенденція в міру розвитку інформаційних технологій та їх конвергенції з технологіями штучного інтелекту в найближче десятиліття посилюватиметься. Зростання такого впливу на функціонування структур управління як національних, так і транснаціональних формує нову безпекову ситуацію. Між світовими центрами сили відбувається поділ сфер впливу у кіберпросторі, посилюється їх прагнення за рахунок такого поділу забезпечити реалізацію власних геополітичних інтересів. Кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів воєнних дій. Набирає сили тенденція зі створення кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі, що включає виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури противника шляхом руйнування інформаційних систем, які управляють такими об'єктами» [53].

Російська федерацію наразі можна назвати основним суб'єктом генерування нових загроз для національної безпеки України та міжнародного безпекового середовища. Сьогодні вона намагається нав'язати цивілізованому світу свою модель інформаційного протистояння у кіберпросторі, яка заснована на деструктивній діяльності та застосування інформаційно-психологічних

операцій. Вищезазначені технології використовуються росією і у гібридній війні проти України. Загрози здійснення диверсійних дій, із застосуванням шкідливого програмного забезпечення та залученням злодіїв-хакерів, щодо національної інформаційної інфраструктури та вчинення актів тероризму в кіберпросторі стали новими елементами реальності національного безпекового середовища. «В такій ситуації Україна має бути здатною забезпечити свій соціально-економічний розвиток у цифровому світі, що вимагає набуття спроможності ефективно стримувати деструктивні дії в кіберпросторі та досягнення кіберстійкості на всіх рівнях. Швидко змінюваний цифровий світ потребує формування більш збалансованої та ефективної національної системи кібербезпеки, яка зможе гнучко адаптуватися до змін безпекового середовища, гарантуючи громадянам України безпечне функціонування національного сегмента кіберпростору, передбачивши нові можливості для цифровізації всіх сфер суспільного життя» [53].

Висновки до розділу III

На противагу класичним сферам та видам діяльності щодо забезпечення національної безпеки, які доволі широко висвітлюються в науковій літературі різними авторами (політична, економічна, соціальна, гуманітарна і т. ін.), на підставі проведеного нами аналізу чинних документів довгострокового планування в сфері національної безпеки, ми хочемо акцентувати увагу читача на тих сферах забезпечення національної безпеки, які, подекуди, є новими для українських реалій або потребують свіжих наукових розвідок: воєнна, військової промисловості, державної безпеки, громадської безпеки, цивільного захисту, людського розвитку, продовольча, економічна, енергетична, екологічна, інформаційна та сфера безпеки кіберпростору. А також виокремити такі види діяльності щодо забезпечення національної безпеки, які потребують оновленого аналітичного забезпечення: управління кордонами, розвідувальна та зовнішньополітична діяльність.

Вважаємо за доцільне тут, в якості висновків, надати рекомендації щодо перспективних шляхів організації забезпечення національної безпеки за окремими сферами та видами діяльності.

Вважаємо за необхідне сформувати систему та механізми об'єднаного керівництва всеохоплюючою обороною держави, яка займатиметься її підготовкою, розгортанням та веденням. Така система повинна набути здатності та спроможності до мобілізації всього потенціалу держави: соціального, економічного, воєнного. Необхідно також здійснювати контроль за дотриманням у цій системі основоположного принципу НАТО – демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. Також у воєнній сфері необхідно наростити спроможності щодо протиповітряної оборони та захисту об'єктів критичної інфраструктури держави.

По завершенню війни буде доречним запровадження кращих європейських практик щодо контрольних процедур у прикордонній смузі та на пунктах перетину кордону з метою спрощення формальних процедур, що сприятиме зростанню обсягів торгівлі та транскордонного співробітництва, забезпеченню впровадження принципів «розумного кордону».

Задля забезпечення здатності вітчизняного оборонно-промислового комплексу задовольнити потреби війська в озброєнні та військовій техніці, необхідно організувати його діяльність на засадах: сучасних стандартів корпоративного управління, контролю якості продукції та ефективної реалізації кадрового потенціалу. Це дозволить виготовляти вітчизняні зразки озброєння та військової техніки які будуть високотехнологічними, функціонально збалансованими, цифровізованими, ресурсо- та енергоефективними – все це забезпечить економічну ефективність українського оборонно-промислового комплексу, його конкурентоспроможність на світовому ринку і, як результат, фінансову самодостатність.

Важливими шляхами для ефективного забезпечення державної безпеки, з погляду організації такої діяльності, нам видаються: удосконалення контррозвідувального забезпечення від впливу суб'єктів розвідувально-

підривної діяльності; запобігання та протидія формуванню позицій деструктивного впливу іноземних держав; активізація протидії спеціальним інформаційним операціям; системна протидія економічному тероризму як суспільно небезпечній діяльності; дієва антикорупційна діяльність задля припинення ерозійного характеру руйнування державного апарату управління.

У зовнішньополітичній діяльності основні ресурси повинні бути спрямовані на відновлення територіальної цілісності української держави в її конституційно закріплених та загальновизнаних територіальних кордонах та на притягнення російської федерації до юридичної відповідальності, за воєнні злочини скоєні нею на території України, на засадах що врегульовані міжнародним гуманітарним правом. Також необхідно на належному рівні забезпечити захист прав та інтересів громадян України за кордоном, а також гідну відсіч спробам зіпсувати імідж України в міжнародному інформаційному просторі шляхом масового розповсюдження дезінформації.

Утвердження в суспільстві культури безпеки шляхом імплементації фундаментальних засад культури безпеки. Сприйняття суспільством середовища безпеки як національної цінності та готовності долучатися до підтримки функціонування такого середовища на засадах політичної та громадянської участі сприятиме забезпеченню громадської безпеки. Задля досягнення цієї мети важливо об'єднувати зусилля як державного так і недержавного сектору суспільних відносин метою зміцнення громадської безпеки та цивільного захисту населення.

Збереженню та сталому розвитку людського капіталу України сприятимуть заходи зі створення ефективної системи охорони здоров'я та упровадження новітніх технологій у сфері охорони здоров'я; вжиття заходів для стимулювання народжуваності; розвиток культурної спадщини та збереження національної пам'яті; підвищення добробуту населення; надання громадянам соціальної підтримки; підвищення рівня зайнятості; сприяння становленню середнього класу. Також важливо створити систему моніторингу продовольчої безпеки на засадах організації перманентного збору та обробки даних про рівень

такої безпеки на основі визначених загальнонаціональних критеріїв. Ураховуючи наявний стан речей, перехід на здорові моделі харчування та оптимізація допоможе суттєво зменшити витрати держави на медикаментозне забезпечення системи охорони здоров'я. Видається актуальним створення загальнонаціональної системи за принципом «єдиного здоров'я», діяльність якої полягала б у координації міжвідомчої взаємодії щодо збереження, розвитку та відтворення людського капіталу України.

Забезпечення національної безпеки в економічній сфері за своєю сутністю полягає у діяльності щодо випередження розбалансування економічної системи, підвищенні її стійкості до гібридних впливів та загроз. З цією метою необхідно запровадити постійний моніторинг економічної стійкості. Такий моніторинг необхідно проводити шляхом спостереження за показниками індикаторів критичних меж економічної безпеки, які мають бути визначенні підзаконними нормативно-правовими актами.

У сфері інформаційної безпеки необхідно створити систему раннього виявлення, прогнозування та запобігання гібридним загрозам. До функціоналу цієї системи повинні увійти завдання щодо протидії дезінформації та інформаційним операціям. Розвиток спроможностей складових сил безпеки і оборони щодо протидії загрозам в інформаційному просторі повинен здійснюватися шляхом розгортання ефективної системи стратегічних комунікацій [83].

Належна організація та координація діяльності суб'єктів забезпечення безпеки у кіберпросторі, що має на меті убезпечення людей від шахрайства та протиправних дій в інтернет мережі, а також захист державних установ та об'єктів критичної інфраструктури від атак хакерів із використанням шкідливого програмного забезпечення стає пріоритетним завданням забезпечення національної безпеки на сучасному етапі розвитку технологічного укладу суспільства.

ВИСНОВКИ

Дослідження джерельної бази за обраною темою роботи показало високий рівень зацікавленості вітчизняних науковців проблемами забезпечення національної безпеки України. Дослідницькі питання щодо організації та правового регулювання сфери забезпечення національної безпеки активно розробляються в українському науковому дискурсі. Хочемо підкреслити, що нові наукові розвідки та оновлення вже існуючих концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки стають виключно актуальними та необхідними в умовах розв'язаної російською федерацією збройної агресії проти України, адже система забезпечення національної безпеки України ніколи раніше не функціонувала в умовах воєнного стану. У нинішній безпековій ситуації викристалізувалися проблемні аспекти забезпечення національної безпеки, а також виявилась потреба в оновленні аналітичного забезпечення функціонування системи забезпечення національної безпеки задля її адаптації до нових умов безпекового середовища. Маємо надію на те, що написанням цієї роботи ми зробимо належний науковий вклад у справу актуалізації організаційно-правових засад забезпечення національної безпеки.

Еволюційний процес оновлення нормативно-правової бази з питань забезпечення національної безпеки виявив необхідність у вдосконаленні правових засад діяльності в сфері національної безпеки на сучасному етапі. Його необхідно здійснити на основі набутого Україною, в процесі загальнодержавної мобілізації ресурсів та підготовки населення до всеохоплюючої оборони і захисту територіальної цілісності держави, досвіду, та за допомогою передових та інноваційних підходів, що були успішно апробовані у країнах наших зарубіжних партнерів.

Правове регулювання у сфері забезпечення національної безпеки потребує подальшої внутрішньої та зовнішньої гармонізації. Внутрішня гармонізація нормативно-правового забезпечення діяльності у сферах національної безпеки повинна здійснюватися на підставі комплексного наукового аналізу наявних у

правозастосовній практиці прогалин і проблем, шляхом розробки нормативно-правових актів спрямованих на узгодження положень законодавства та приведення їх у відповідність до наявних потреб суспільства щодо ефективного захисту національних цінностей та інтересів України. Зовнішня гармонізація нормативно-правового забезпечення діяльності у сферах національної безпеки передбачає проведення аудиту стосовно потреб її приведення у відповідність з нормами міжнародного права, стандартами та практиками Європейського Союзу та НАТО.

Зміцнення організаційно-правових засад забезпечення національної безпеки повинно відбуватися шляхом налагодження, підвищення ефективності та інтенсифікації транскордонного співробітництва із силами безпеки і оборони сусідніх з Україною дружніх країн та досягнення сумісності та взаємозамінності з відповідними інституціями країн-членів НАТО із подальшим стратегічним курсом на досягнення необхідних для повноцінного членства в Організації Північноатлантичного договору показників уніфікованості. Досягнення цієї мети передбачає реалізацію таких організаційних заходів: інтеграцію України до європейських та світових колективних систем безпеки та безпекового середовища загалом; участь органів військового управління та сил безпеки і оборони в навчаннях та інших заходах під егідою ООН, ЄС, НАТО, ОБСЄ та інших організацій що мають на меті створення та підтримку функціонування систем колективної безпеки; інтенсифікація процесів обміну інформацією та досвідом щодо ефективних шляхів організації діяльності в безпековій сфері на національному та міжнародному (колективному) рівнях із нашими державами-партнерами; залучення до колективних систем моніторингу та реагування на безпекові виклики та загрози; зміцнення організаційно-правових засад вдосконалення двосторонньої транскордонної співпраці; завершення імплементації стандартів, впровадження норм, принципів та кращих практик НАТО в системі національної безпеки України на стратегічному, тактичному та оперативному рівнях; керівні принципи та стандарти НАТО також мають бути впроваджені у сфері військової освіти і науки, професійної культури керівних

кадрів особового складу збройних сил, а також у сфері військово-цивільного співробітництва.

Також пропонуємо конкретизовані рекомендації для суб'єктів розробки, ухвалення та прийняття управлінських рішень в системі національної безпеки, інституцій сектору безпеки і оборони, а також дослідницьких та аналітичних установ, що здійснюють наукову підтримку їх діяльності, щодо вдосконалення організаційних засад забезпечення національної безпеки України.

Для підвищення рівня бойової готовності та спроможності Збройних Сил України та інших складових сил оборони виконувати завдання за призначенням вважаємо за необхідне розгорнути захищену мережу обміну інформацією між органами управління сил оборони, яка відповідатиме вимогам до захисту інформації та функціонуватиме на основі цифрових автоматизованих систем управління військами і зброєю. Така організація управління у воєнній сфері сприятиме налагодженню використання та застосування передових інформаційних технологій, засобів зв'язку та комунікації, надійному захисту інформації що потребує додержання режиму державної таємниці, налагодженню логістичних ланцюжків постачання військ та сил, цифровій трансформації діяльності у сфері оборони і військового будівництва.

У сфері інтегрованого управління кордонами рекомендуємо оптимізувати контрольні процедури із забезпеченням належного рівня безпеки. Потрібно належним чином організувати транскордонну співпрацю задля реалізації спільного контролю за кордонами за принципом «єдиної зупинки» для скорочення часу перетину кордону. Для того щоби при цьому зберегти необхідний рівень підтримки безпеки необхідно здійснити переоснащення пунктів пропуску через державний кордон сучасними технічними засобами контролю. Заходи із переоснащення повинні забезпечити підтримку: роботу програмного забезпечення та мобільного устаткування; надійну верифікацію попередньо отриманої інформації про подорожуючих; встановлення сучасних систем автоматичного біометричного контролю; адаптацію національних систем контролю до європейських, зокрема шенгенських.

Забезпеченню громадської безпеки та цивільного захисту сприятиме утвердження в суспільстві концепції доброчесності та нульової толерантності до насильства й корупції. Її сутність розкривається через активну свідому участь громадян у запобіганні проявам дискримінації, набуття громадянами готовності до участі у заходах із запобігання та попередження адміністративних та кримінальних правопорушень, усуненні наслідків надзвичайних ситуацій.

Актуальними завданнями держави, до яких необхідно бути готовими, у сфері людського розвитку нині стануть: надання адміністративних послуг в межах територіальних громад та створення центрів надання адміністративних послуг; психологічна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей; запровадження та підтримку принципів та кращих практик забезпечення гендерної рівності.

Задля забезпечення належного рівня енергетичної безпеки рекомендуємо невідкладно підсилити спроможності громад по забезпеченню життєдіяльності населення за відсутності енергопостачання в умовах ведення бойових дій, сформувати систему мінімальних запасів енергоресурсів та критичного енергетичного обладнання, запровадити механізми комунікації та взаємодії між операторами критичної інфраструктури енергетичного сектору та державними органами і установами, громадянським суспільством в умовах кризи.

Убезпечити громадян України в інформаційному просторі, на наш погляд, можна лише шляхом підвищення їх стійкості до негативних інформаційних впливів. Пропонуємо досягти неї шляхом підготовки та проведення просвітницьких кампаній з медіаграмотності, що включатимуть такі компоненти: набуття здатності до критичного мислення, стійкості до маніпуляційних впливів, обізнаності з правами людини під час її перебування в інтернет-просторі та поширеними шляхами їх порушення.

Разом з цим вважаємо за необхідне здійснювати в інформаційному просторі України заходи спрямовані на нерозповсюдження та запобігання демонстрації аудіовізуальної продукції, що популяризують культуру та просувають в маси стратегічні наративи держави-агресора.

В справі забезпечення кіберпростору рекомендуємо зосередитись на кадровому та технологічному розвитку підрозділів з повноваженнями ведення протидії в кіберпросторі. Необхідно сформувати належну правову, організаційну, технологічну модель функціонування та застосування таких підрозділів. Разом з цим рекомендуємо розробити та запровадити план кібероборони держави як складової частини планів оборони України.

Стратегічним пріоритетом зовнішньої політики нашої держави повинна стати максимальна залученість до участі у створенні та підтримці сталого розвитку безпекового середовища на регіональному та міжнародному рівні. Задля цього варто організувати можливості для участі національних сил безпеки і оборони у миротворчих місіях та безпекових операціях під проводом НАТО, брати активну участь у навчально-тренувальних заходах Альянсу.

Реформування сектору безпеки і оборони України на організаційних засадах визначених критеріями членства у військово-політичному блоці НАТО покращить політичні позиції України на міжнародній арені, підвищить її роль та значимість у забезпеченні колективної безпеки в регіоні та на європейському континенті загалом. Сприйняття України як надійного політичного партнера у безпековій сфері позитивним чином вплине на процес євроатлантичної та європейської інтеграції нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В. І. Мережева архітектура публічного управління: проблеми концептуалізації і практики забезпечення національної безпеки. *Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку*. Матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнарод. участю (Київ, 27 трав. 2016 р.) Київ : НАДУ, 2016. С. 241–243.
2. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. С. В. Кивалова. Харків : Одісей, 2004. 880 с.
3. Адміністративне право: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
4. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
5. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 328 с.
6. Безверха К. В., Турченко О. Г. Організаційно-правові гарантії національної безпеки України. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. № 10. С. 10–13.
7. Беззуб І. Новий Закон про національну безпеку України: що зміниться в армії та обороні. *Громадська думка про правотворення*. 2018. № 6. С. 3–10.
8. Богданович В. Аналіз можливостей забезпечення національної безпеки України щодо всебічної підтримки безпекового супроводу реалізації національних інтересів. *Наука і техніка. Повітряні і Збройні сили України*. 2013. № 3. С. 5–12.
9. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К.В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. Вип. № 4 (81). С. 13–26.
10. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 240 с.

11. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
12. Вовк О. Концепція національної безпеки України: теоретичний аспект. *Вісник кийвського національного ун-ту ім т. Шевченка*. Сер. Юридичні науки. 2011. № 89. С. 76–80.
13. Гіда Є. О. Теорія держави та права: підручник / за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ : ФОРМ ЛІПКАН, 2011. 576 с.
14. Глобальна та національна безпека: підручник / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.
15. Гончаренко О., Лисицин Е., Вагапов В. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. №1. С.18–24.
16. Горбулін В. П. Системно-концептуальні стратегії національної безпеки України Київ : НВЦ «Євроатлантикінформ», 2017. 592 с.
17. Горбулін В. П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
18. Горбулін В. П. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства. *Стратегічна панорама*. 2005. Вип. 2. С. 13–26.
19. Гудима О. П. Міжнародний досвід побудови систем забезпечення національної безпеки. Висновки для України. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2021. № 3. С. 16–25.
20. Деятельность спецслужб и демократический контроль – профессиональный взгляд. *Бюллетень № 3*. Женева-Київ : Geneva centre the democratic control of armed forces (DCAF), 2005. 180 с.
21. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення : монографія. Харків : Константа, 2006. 440 с.

22. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс: монографія. Харків : Майдан, 2007. 283 с.
23. Єрмолаєв А. В. Концептуальні засади та особливості формування сучасної стратегії національної безпеки України. *Стратегія розвитку України*. Сер.: Економіка, соціологія, право. 2012. №1. С.22–25.
24. Зубченко С. О. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в умовах демократичних перетворень: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Київ : НІСД, 2011. 18 с.
25. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
26. Кондратов С. І. Про забезпечення координації дій, взаємодії та обміну інформацією при створенні державної системи захисту критичної інфраструктури: аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2018. 30 с.
27. Конституція України : Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4174> (дата звернення 01.06.22)
28. Крутов В. В. Від патріотичного виховання, боротьби з тероризмом до недержавної системи національної безпеки : монографія. Київ : Преса України, 2009. 592 с.
29. Кузніченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель: монографія. Сімферополь : КРП «Вид-во «Кримнавчпеддержвидав», 2009. 500 с.
30. Кузніченко С. О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 МВС України, Крим. юрид. ін-т ОДУВС. Сімферополь, 2010. 463 с.
31. Куковский А. А. Анализ понятия «национальная безопасность» в контексте безопасности государства и нации. *Юридическая теория и практика: научный журнал*. 2010. № 2. С. 78–80.

32. Левіцька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 206 с.
33. Лагодіна В. Національна безпека як зміст і мета державної політики України. *Правова інформатика*. 2007. № 2(14). С. 69–76.
34. Ліпкан В. А. Концепція національної безпеки України. Підходи до формування *Вісник прокуратури*. 2003. № 10 (28). С. 85–92.
35. Ліпкан В. А. Національна безпека України: монографія. Київ : Кондор, 2013. 437 с.
36. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. Київ : ТЕКСТ, 2008. 400 с.
37. Мелеганич Г. І. Безпекова стратегія України в умовах сучасних міжнародних викликів та загроз. URL: www.journals.kiev.ua/index.php/pol_n/article/2518/2248(дата звернення: 20.04.22)
38. Новицький Г. В. Актуальні проблеми формування системи нормативно-правового регулювання національної безпеки України. *Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: нормативно-правові аспекти*. Київ : ДП «Євроатлантикінформ», 2005. С. 6–16.
39. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. Київ : Інтернет технологія, 2008. 496 с.
40. Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посіб. Ірпінь, 2000. 304 с.
41. Пендюра М. М. Правове забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник НАВС України*. 2005. № 2. С. 86–94.
42. Полтораков О. Реконцептуалізація поняття «безпека» в сучасному політико-політологічному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С.19–28.
43. Про Воєнну доктрину України : Постанова Верховної Ради України; Доктрина від 19.10.1993 № 3529 XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3529-12#Text> (дата звернення 05.08.22)

44. Про Воєнну доктрину України : Указ Президента України; Доктрина від 15.06.2004 № 648/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004#Text> (дата звернення 07.08.22)
45. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року». *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&id=33eec8aa-b768-4234-8f5d-7014601cf6e7&title=> (дата звернення 15.07.22)
46. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 29.04.2015 № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 09.06.22)
47. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 02.06.22)
48. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення 21.05.22)
49. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 19.08.22)
50. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України; Доктрина від 24.09.2015 № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення 10.08.22)
51. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України; Стратегія від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення 05.06.22)

52. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України; Стратегія від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення 04.07.22)
53. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України; Стратегія від 26.08.2021 № 447/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (дата звернення 26.07.22)
54. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України; Стратегія від 02.06.2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення 03.07.22)
55. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ Президента України; Стратегія від 20.08.2021 № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> (дата звернення 05.07.22)
56. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» : Указ Президента України; Стратегія від 26.08.2021 № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (дата звернення 29.07.22)
57. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України; Стратегія від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> (дата звернення 06.07.22)
58. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України; Стратегія від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення 20.07.22)
59. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту» : Указ Президента

- України; Стратегія від 17.12.2021 № 668/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text> (дата звернення 10.07.22)
60. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України; Стратегія від 16.02.2022 № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення 28.07.22)
61. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення 01.08.22)
62. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План від 20.10.2021 № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 08.07.22)
63. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, Перелік від 24.07.2019 № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text> (дата звернення 30.07.22)
64. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 04.08.2021 № 907 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 07.07.22)
65. Радовецька Л. В. Суб'єкти забезпечення державної безпеки України: теоретико-правові аспекти: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2015. 24 с.
66. Резнікова О. О., Цюкало В. Ю., Паливода В. О. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналітична доповідь Київ : НІСД, 2015. 58 с.
67. Романченко І. С. Рекомендації щодо інтеграції зусиль суб'єктів системи забезпечення національної безпеки для нейтралізації виявлених загроз без застосування силових методів. *Збірник наукових праць Харківського університету*. Харків, 2012. Вип. 1 (30). С. 21–33.

- 68.Савчин О. Трансформація архітектури безпеки та стратегічний вибір для України. *Міністерство закордонних справ*. URL: www.uaforeignaffairs.com/ua/bezpeki-ta-strategichni (дата звернення 25.04.22)
- 69.Семенченко А. І. Ефективність державного управління у сфері забезпечення національної безпеки. *Наука і оборона*. 2008. № 1. С. 13–19.
- 70.Семенченко А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України: монографія. Київ : НАДУ, 2008. 428 с.
- 71.Ситник Г. П. Актуальні напрями підвищення ефективності системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах державотворення. *Вісник НАДУ*. 2009. № 1. С. 42–52.
- 72.Ситник Г. П. Безпека як категорія і функція державного управління. *Вісник Національної академії державного управління*. 2004. № 1. С. 350–357.
- 73.Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України: теорія і практика: монографія. Київ : НАДУ, 2004. 408 с.
- 74.Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки: концептуальні та організаційно-правові засади. Київ : НАДУ, 2011. 730 с.
- 75.Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: навч. посіб. Київ : НАДУ, 2010. 208 с.
- 76.Ситник Г. П. Науковий супровід забезпечення національної безпеки. *Офіційний веб-сайт Академії національної безпеки*. URL: www.nationalsecurity.org.ua/2012/10/16/2466/ (дата звернення 23.07.22)
- 77.Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія. Хмельницький; Київ : Кондор, 2007. 616 с.
- 78.Словник української мови: в 11 томах. Том 4. 1973. С. 275.
- 79.Соколов В. А. Теоретичні аспекти модернізації парадигми аналітичної компетентності фахівців управлінців у сфері національної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 18. С.116–122.
- 80.Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України затверджено від 29.06.2021. *Портал МВС*. URL: <https://mvs.gov.ua/ministry/normativna-baza->

mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021 (дата звернення 09.07.22)

81. Стрелков В. В. Національний спротив в умовах воєнного стану. *Забезпечення державної безпеки в умовах воєнного стану*. Збірник тез I міжнародної науково-практичної онлайн конференції. Україна, м. Луцьк, 27 травня 2022 року / укладач: О. Батюк. Луцьк, 2022. С. 161–163.
82. Стрелков В. В. Кризовий менеджмент як елемент реалізації політики безпеки в Україні. *Російсько-українська війна: право, безпека, світ*. VI Міжнародна науково-практична конференція. Тернопіль, 29 квітня 2022, С. 22.
83. Стрелков В. В. Забезпечення інформаційної безпеки шляхом розгортання ефективної системи стратегічних комунікацій. *Стратегічні комунікації в контексті безпекової політики: європейський і глобальний рівні*: матеріали інтернет-конференції / за заг. ред. Н. Карпчук. – Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2022. С. 76–80.
84. Стрелков В. В. Інституційна складова забезпечення стратегічного планування Європейського Союзу в сфері безпеки. *Досвід Європейського Союзу у сфері реагування на виклики безпеки*. Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. В межах реалізації проекту Еразмус+ Модулі Жана Моне 621046-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE Європейська політична інтеграція: історична ретроспектива та сучасність. Глухів, 9 грудня 2021 р. / упорядник: О. Чумаченко. Глухів, 2021. С. 106–109.
85. Стрелков В. В. Наукові та стратегічні напрям досліджень у сфері національної безпеки. *Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції*. Програма V Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк-Світязь, 19-31 листопада 2021. С. 6.
86. Стрелков В. В. Вплив воєнного стану на підготовку здобувачів вищої освіти за спеціальністю 256 Національна безпека у цивільних закладах вищої освіти. *Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції*. Програма VI Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк-Світязь, 18-20 листопада 2022. С. 11.

87. Сунгуровський М. В. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2001. № 3. С. 43–53.
88. Талалай Д. В., Щербина Л. І. Сили та засоби забезпечення національної безпеки. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2019. № 14. С. 74–79.
89. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: експертна доповідь. Київ : НІСД, 2007. 264 с.
90. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Аналіз Закону України «Про національну безпеку України». URL : <https://helsinki.org.ua/articles/analiz-zakonu-ukrajiny-pro-natsionalnu-bezpeku-ukrajiny> (дата звернення 28.07.22)
91. Хилько О. Л. Концептуальні підходи до визначення шляхів забезпечення національної безпеки України. *Політологічний вісник*. 2004. №16. С. 143–152.
92. Хилько О. Л. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «національна безпека». *Вестник Севастопольского государственного технического университета*. 2003. №50. С.181–190.
93. Циганов В. П. Політична безпека і безпечна політика: складові, ознаки, стан, тенденції. Київ : Ніка центр, 2006. 112 с.
94. Часник Д. В. Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння агресії російської федерації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. № 34. С. 61–67.
95. Шевченко М. М. Інформаційно-аналітична діяльність у системі державного управління України: проблеми та перспективи. *Збірник наукових праць Науковоослідного інституту українознавства*. Київ : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. С. 75–82.
96. Шевченко М. М. Інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного планування у сфері національної безпеки. *Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики*. Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 27 трав. 2011 р. Київ : НАДУ, 2011. С. 588–590.

97. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія / за заг. ред. Г. П. Ситника та В. І. Абрамова. Київ : Майстер книг, 2012. 536 с.
98. Шипілова Л. М. Методика обґрунтування понятійно-категоріального апарату теоретичних основ політики безпеки. Київ : Інститут проблем національної безпеки, 2005. 217 с.
99. Щербанюк О. Права людини і національна безпека: проблеми забезпечення конституційним судом України. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.) Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 368–375.